

K R I T I K A

Nagy Gáspár: Mosolyelágazás

A HALLGATÁS KÖNYVE

Egy szomorú verseskötettel lettünk gazdagabbak. Nagy Gáspár új könyve, a *Mosolyelágazás* meghozta azt az ambivalens meglepetést, amit – az egyszer már érvényes megszólalási formáját megtaláló költőtől – általában vár az ember: szóval újít, stílust, hangnemet vált stb. A *Mosolyelágazás* „tulajdonképpen radikálisan” különbözik – nem a megszokott Nagy Gáspár-os versvilágtól, -nyelvtől, hanem – a Nagy Gáspár költészetéről kialakított általános „befogadói” képtől. Idézőjelben a változás, mert először is a hiányok jelzik a másságot: alig van benne közéleti, ún. politikus, leleplező vers, alig a megszokott szójátékok, nyelvtörősdik, bár költői nyelve, versszerkesztése lényegében nem változott. Talán pontosabb költészetének változása helyett úgy fogalmazni, hogy nem a *várakozásnak megfelelően* szerkesztődött a kötet. (Talán ezért a fogadtatás szolidabb visszhangja is.) Ez, a (korábban) alapvetően élménycentrikus líra ugyanis éppen akkor, amikor *külső* élményekben látványosan gazdagodik/gazdagodhatna (amerikai utazás, megtörténik a rég türelmetlenül várt, áhitott politikai változás), éppen akkor fordul el a *külső* élmények interpretálásától, s teszi át a fő hangsúlyt a *belső* világra, s az erőteljes, egyértelmű *kimondás* helyett a *csend* falai közé húzódik vissza. Míg (nagyjából) korábbi köteteinél érződött, hogy a *költő nincs egyedül*, hogy verseinek igazságtartalmát egy társadalmi várakozás és egyetértés is igazolja, elszámolnivalója most a Teremtővel, a Mindenséggel van. De nem a Teremtővel *szemben*, hiszen rátalált egy fájdalmasan szép kegyelmi állapotra: a legvégső egyenleget Neki kell benyújtani, s a Mindenség kozmikus békéjében az ember, sorsa beteljesülésével (halálával) *hazatalál*. A kötet verseinek legfontosabb élménye a megrendülés – amit nevezhetünk transzcendens érzékenységnak –: a határból, a halál előtti pillanatokból szemléli immáron a világot. Ez a létszemléleti *mátság* azonban korántsem teljesen előzmény nélküli a Nagy Gáspár-i lírában: a (jobbára) tradicionális hit szervezőereje a kezdetektől jelen van, a válogatott kötet utolsó ciklusának versei pedig zömmel e transzcendens érzékenységében íródtak.

*

Mondjuk ironikusan: ötszáz évvel Kolumbusz után a magyar irodalom, költészet is fölfedezheti lassan Amerikát –, a kitántorgók, menekültek, emigránsok úzottsége után a legális útlevéllel odalátogatók szorongó, félszabad félszegségével, a vasfüggöny lebontása után pedig egészen szabadon. Mások mellett Tóth Erzsébet, Kemenczky Judit, Orbán Ottó, korábról Csoóri Sándor amerikai élményei fogalmazódtak meg versekben is. Nagy Gáspár kötetének is az *amerikai* élmény egyik kulcsmotívuma, Amerikáé, amelyik a század első felétől az európai kultúrát diktálja.

Hogy mit ad a magyar irodalomnak, vagy tágabban a magyar szellemi életnek, a nemzetnek Amerika, majd elválik. S hogy mit adott Nagy Gáspárnak? Ez az első meglepetés: lényegében semmit. Azzal zárja egyik versét: „mit mondjak két hónappal megint öregebbek lettünk” (*Utazás* [I.]) Azzal találkozott, amivel eleddig, önmaga belső

termeivel, csöndjeivel és kételyeivel, halálvágyával, szomorúságával. Nagy Gáspár ugyan éppen a *váltás* pillanatait töltötte a *szabad világban*: kifelé menet még éber vámosok szórakozgattak felsőbb utasításra csomagjaival, hazafelé ugyanezek tüntetően közönyösek – ürügye tehát volna a politikus kiszólásokra is, de a frenetikus rátalálás helyett a nyugalmas óceán kozmikus békéje érintette meg, valamint egy hiányt hozott haza, melyről a kötet egyik legszebb versében vall (*Utazás* [III.]): immáron mindörökre elmaradt találkozása M. S. mesterrel, a *Halotti beszéd* írójával. Márainak még egy verset is szentel a *11 americanaból*. A nyelv mesterének és annak az intranzigens magatartásnak, amelyik *semmilyen* kompromisszumot nem kötött: egzisztenciálisan sem („elfogadva sorsát mer egyedül maradni önmagával”) és erkölcsileg sem („Egy hazát lehet gyűlölni, bírálni, el- és megítélni. Csak árulni nem lehet.” – ez utóbbi a versben Máraitól vett vendégszöveg).

Maradjunk tehát *Amerikánál*. Nagy Gáspár a szó nemes értelmében provinciális módon utazta körbe Amerikát: vendégként – mindvégig a közép-európaiság és a magyarság bizonyosságának tudatában, a határokon belül maradván. Felülről és kívülről, távolról (leggyakrabban repülőgépről) szemléli az új kontinenst. Ez azonban nem „a modernség” elutasítása, csupán annak a belátása, hogy a világ mindegyre a (szellemi) szülőföldben, a léttapasztalat anyanyelvében nyeri el értelmét. A világra az emberben belül ketyeg, kételyeire nem ad annyival lényegibb választ ama másik, hogy közép-európai belső világidejét érvénytelenítene, túllépné.

„Amerika” és „politika” helyett a költő másféle valóságos hívást jegyez: a szülőföldét és a mindenségét: s ezek határainak és távlatainak kettősségében fogalmazza meg személyes lehetőségét, esélyét. Egyén-szülőföld-mindenség klasszikus hármasának archimédieszi pontjai köré szerveződik tehát – végső értelmében – harmonikus egésszé költői világképe. Sietek persze leszögezni, hogy ez a végső harmónia korántsem illuzórikus. Nem morális, hanem ontologikus értelemben az. *Végső értelmében* harmonikus, azaz megoldásban. Műveiben a mindennapok valóság- és léteztékelése *egyébként* – a kor meghatározó műveihez hasonlóan – az ezredvég nyomasztó, rossz közérzetét, annak erkölcsi és főleg lelki válságát jelzi.

Fájdalmas, szép búcsúzás a kötet, a határon állva, a halál előszobájából. A legutolsó *innen* stádiumból szól, rezignált túlélőként szemlélődik, már nem tartja vissza jószerevével semmi. Mint aki már *túl* van az életen, írja több helyütt, nincs értelme a határidő-módosításnak sem. Csupán a szeretetekért nehéz a határt átlépni. Nincs értelme a további maradásnak, mert – keserű tapasztalatai azt mutatják – a való világ elvesztette szakrális értelmét, az emberiség csupán pillanatnyi érdekei szerint szervezi mindennapjait. A rossz került fölültre, a romlás, az erő(szak) diadalmaskodik. Ez a közérzet-érzékelés korunkban radikális és totális válságművészeteket hozott létre. A művészek, alkotók válasza alapvetően kétféle e totális válságra: azonosul a válsággal, s azt írja ki magából, mint egy sámán – az elutasítást, a tagadást stilizálja föl; a másik pedig, hogy valamilyen értéket kutat föl az emberiség emlékezetéből, ami még szervezheti a létünket. Ez utóbbi a nehezebb, mert a tradicionális értékek is kompromittálódtak, hitelüket veszítették.

A költő Nagy Gáspárt is csak egy hajszál választja el, hogy hitetlenül legyen fatalista és totális elutasítója az infernális emberi világnak, hogy mindegyre a pusztulást, a válságot stilizálja, az elutasítást, az elhatárolódást ad abszurdum vigye, hogy végsőkéig redukálja az alig esélyes ént, hogy a szubjektum szerepét, értelmét kivonja. Hogy, ha a megszólalás, a beszéd már eleve hiteltelen a létnek ebben az emberi kontextusában,

a hallgatást úgy válassza, hogy eközben a nyelvet magát, a kifejezhetőséget, megfogalmazhatóságot is kétségbe vonja vagy tagadja. De Nagy Gáspár *innen* marad, mert minden élettapasztalata ellenére is egy másik tapasztalata, ontologikus vezérlőelve kikezdhetetlenül megmaradt. Mondjuk így: a hité. A hiányokkal csonkolt léttel szemben a mindenség, a Teremtés, a kreatúra kozmikus békéjének a bizonyossága. Ez az a biztos tudat, amely elviselhetővé, *addig is* kibírhatóvá teszi az életet, sorsot. Hogy a végső elszámolásnál minden a helyi értékére kerül. A *tagadás axiómája* helyett a *Teremtés axiómájához* fordul. A válságra a költő válasza: hogy a defenzív elutasítás, a kétségbeesés helyett *mindig választható* a méltó (értelmet találó) megmaradás is. A kötet utolsó verse, a *Jegyzevén szalmaszállal*, ezt írja:

– ...mindig és mindig:
bűnökben édesült, iramult napok
habjaiban fuldokló emberek,
egy szalmaszállal, tudjátok-?
talán a menthetetlent mentitek.

– ...kívül és belül:
poklosan örvényült, háborult világ,
de a remény sohasem meghaló,
ha minden utolsó szalmaszál
ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!

A remény „abból”, a Megváltásnak, az Engesztelő Áldozat értelmének – az európai kultúra kétezzer éves hagyományának jászlából, vezérlőelvéből való. *Ezen* a válságon is átsegít, és minden fájdalomnak, kínnak, szenvedésnek végső értelmet ad. A személyes sors keresztjének is, a betegségnek is: „mert minden fájdalom viselhető / valakiért valamiért / bűne s engesztelése valakinek (*Vízszintes némaságban*). Értelmet az életnek – és a halálnak is, mely nem befejezés, hanem *hazatalálás*, hazatérés. Ha belátja ezt az ontologikus rendezőelvet, nemcsak a reményre, de a kegyelmi állapotra is rátalál. És rátalálhat, mert Isten üzen, jeleket küld, megmutatja magát. Megmutatja a világ egységét, átüzen korokon, kontinenseken és történelmi időkön, megmutatja az okozat okát. Ha rá figyelünk, ha ama szalmaszállban kapaszkodunk. A *Mosolyelágazás* kötet egyre erőteljesebben ezek felé a belső hangok felé figyel. „Csak a lélek belső termei élnek” (*Tűz Tamásnak*). Talán ebből a létszemléletből adódik, hogy nem lesz revelációs jelentősége költészetében se az amerikai útnak, se a politikai változásoknak. Kérdéseire másutt talál választ.

Könyve a hallgatás könyve, a kegyelem útjára való rátalálásé. *Túl* van már, s mégis *innen*. De *innen* is van, a határ, a halál előtt. *Addig is*, amit tehet: vállalja az engesztelő áldozatiságot és a tanúságtévest. És ez szép. (*Orpheusz*, 1993.)

Pécsi Györgyi

Kántor Lajos másfajta erdélyi krónikája

ITT VALAMI MÁS VAN, ERDÉLYI KRÓNIKA 1911–1959

Kántor Lajos irodalomtörténész új kötetének címében különös hangsúlyt kap a „más”, munkájának a megszokottól eltérő jellege. Indokolt e szokatlan erdélyi könyv milyenségének megmagyarázása. A kiadó a „megsokasodott – és talán meg is unt – Erdély-értelmezések”-től való eltérésre utal. A szerző a kötethez fűzött jegyzetekben a maga irodalom- és sajtótörténeti kutatásainak következtetéseire, „egy írástudói magatartás lehetséges változatainak” megismertetésére hivatkozik. Szemléletében olyan értelemben van változás, módosulás, a címben is tudatosan kiemelt „másság”, hogy a korabeli sajtóközlemények hihetetlenül gazdag tárházából szeretné másképp, pontosabban láttatni az erdélyi szellemi folyamatokat, vitákat, irodalmi jelenségeket. Az ezernyi adat, idézet, hivatkozás minden esetben fontos. Úgy foghatjuk fel ezt a sajátos szempontú irodalomtörténeti munkát, mint egy képzeletbeli perben való, minden részletre figyelő, a különböző nézőpontokat egymással szembeállító, az ítélet szempontjából sorsdöntő vallomást, tanúkihallgatást. A filológiai hűségre törekszik a szerző, ahogy erre maga is felhívja a figyelmet. S ennek érdekében nem mond le egy-egy részgazságot tartalmazó írásra hivatkozásról, az olykor túlzottan halmozott idézetek egymásutánjáról. Hisz számára mindig a teljes igazság kifejezése a fontos, az irodalomtörténeti higgadság, objektivitás követelményéhez ragaszkodik.

Irodalomtörténeti munkájának időtartamát a következőképpen osztja kisebb korszakokra a szerző: a talpraállás időszaka 1911-től 1941-ig, a vállalás korszaka 1929-től 1936-ig, a Termés időszaka 1942-től 1959-ig, a Világosság 1944-től 1948-ig. A fejezetek középpontjában részben egy-egy kiemelkedő életmű áll, így Reményik Sándoré vagy Kuncz Aladáré. Máskor egy-egy vitára figyel határozottabban, például *Babits és az irodalom lelkiismerete* című tanulmányában. A sajtótörténeti kutatásból adódóan középpontba kerül a Termés vagy a Világosság. De ez a leegyszerűsíteni akaró olvasói megközelítés csak félig igaz, mert a tanulmányokban egyszerre jelentkeznek a különböző írók, műfajok, viták, korszakok, sajtótermékek stb. Ezért tudja az olvasó is érzékelni a tanulmányíró összetett látásmódját, melyben az irodalmi folyamat teljességében szeretne bemutatni egy-egy korszakot. Így válik valósággá a bevezetőben is említett Apor Péterre hivatkozás, a múlt értékeihez való ragaszkodás. Hiszen minden embertelen korban „a régi értékek felmutatása tettnek számított, szinte az egyetlen menedéknek tűnt” – állapítja meg.

Reményik Sándor, az olykor elfeledtetett erdélyi költő művét Babits, Kosztolányi, Németh László és mások véleményével teszi határozottabban értékelhetővé. Bíráló hangon szól a Reményik-líra századfordulót idéző elemeiről, a Végvári-versek lázító hangjáról, néhány költeményének Szabolcska Mihályra emlékeztető átlagszintjéről. Majd felfigyel arra, hogyan válik Reményik Sándor lírájában meghatározóvá a környező természet, a havasi táj, az „ahogy lehet” és a „karszti sors” megfogalmazása, eljutva a katarzis egyszerűségéig, az igazmondás csúcsáig. *Játék vagy program?* címmel Kuncz Aladár folyóirat-struktúráját vizsgálja, kiindulva az Erdélyi Helikon 1931-es, Kunczot búcsúztató számából. Nézeteket, véleményeket ütköztet össze, például Tamási Áronét vagy Méliusz Józsefét. Nem felejt el, hogy tisztázni kell Gaál Gábor nekrológiának feltűnően tartózkodó hangját.

Egyszerre erdélyi, magyarországi és európai kisugárzású a *Babits és az irodalom lelkiismerete* c. tanulmány, mely az 1941-es Babits-emlékkönyvtől indul el. Tamási Áron Babits elefántcsonttoronyát őrhelynek, szellemi világitótoronynak nevezte. Szentimrei Jenő pedig *Rólad álmodott, Erdély* címmel írt az emlékkönyvbe: Babits emersoni „Kimonódó”-voltáról, halálos biztonságot szuggeráló költő-táncáról vallott. Fontos, irodalomtörténeti jelentőségű adalék egy Babits első közlés, az *Önmagamról*. („A költő úgy érezte, mintha minden szaváról számot kellene adni, túl az irodalmi fórumokon, önmaga és az egész világ előtt...”)

1930-ban jelent meg Babits *Európaiság és regionalizmus* c. írása az Erdélyi Helikonban, melyben az irodalomban pusztító pletykázás, pártharcok ellen ír. („Szomorúnak nevezi azt az irodalmat, amely az Emberiség szellemi és vallási kataklizmáiról csak a Politika gyanús alakjában vesz tudomást, a pártok és harc igényeihez leegyszerűsítve.«”) Az idézett Babits-sorokban valamilyen félelmetes előrelátás is rejtezik, hiszen a legkülönb írók is börtönnek érzik pártjukat, s hozzáteszi Babits: Dante magából csinált pártot magának, de napjainkban ki tehetné meg ezt? Újra a pártoktól független irodalomról, az erdélyi irodalom „erősítő, kincses öntudatáról”, az írástudó felelősségéről vall, kiemelve a magyar irodalom európaiságát.

Az irodalomtörténész különösen érzékeny a vitákra, az egymásnak szegeződő íróérvekre, a kor és az írók viszonyára, az írói egyéniség változataira stb. Így veszi elő a gyáva irodalom vitáját, az erdélyi esszé- és regényirodalom vizsgálatát. Időszerűnek tartja az 1929/30-as vitát, melyet Kuncz Aladár kezdeményezett az erdélyi Helikonban: „De élni kell és vállalni kell az életet abban a formában, amelyben számunkra megadatott.” Kuncz az erdélyi kérdés magaslatáról, világproblémává formálásáról ír. Tamási Áron a megtalált útról vall, Cs. Szabó László az esszé műfajának szerepéről: „Ez a fejvesztett, gyökértelen ember követi el műfaji vétkeinket is, az önéletrajzt, valamást és kéretlen számadást.” A „Vallani és vállalni” vitához Berde Máriától Gaál Gáborig sokan hozzászólnak, az írók egyéni felelősségét taglálva. A szókimondás becsülete megnőtt a regény műformáiban, állapítja meg Kántor Lajos. Kuncz Aladár *Fekete kolostorában* kerüli a hagyományos regényes elemeket, mind jobban közeledik az esszé-szerű megoldáshoz, műfaji sajátosságokhoz. Kuncz tárgyilagossága, pontosságra törekvése, az események értelmező-elemző módszere a fontos. Tamási Áron *Czímeresek* c. regényének „végítéletét” veszi észre az irodalomtörténész, s a regény végén lévő tűz ábrázolását Móricz Zsigmond *Fáklyájának* hasonló megoldásával veti össze. Bánffy Miklós *Erdélyi története* az arisztokrácia önvallomásos bírálata, melynek hatalmas freskószerű ábrázolását Thomas Mann polgárképével hasonlítja össze. „Meggzámoltattál, és híjjával találtattál... Darabokra szaggattatol.” Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének hagyományos eszközeit, Szilágyi András *Új pásztora* újfajta realizmusának (naturalizmus és expresszionizmus keverékének) megoldásait vizsgálja. S e nemzedék ars poeticájának elemeit összegzi: Tamási Áron Ábelének hűségét a „szegények és elnyomottak zászlajához”, a sokat idézett otthonra találás gondolatát („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”)

A kötet Vállalás c. (1929–1936) fejezetéhez tartozik Németh László útinaplója, a *Magyarok Romániában*, amelyről elfelejtett írni a magyar irodalom történetének akadémiai kiadása 1966-ban, de méltón elemzi Vekerdi László a *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében* c. monográfiájában. A nagy vitát, felháborodást is kiváltó Németh László-útinaplót az anyaghoz „közelebb hajolva” szeretné megvizsgálni Kántor Lajos ebben a tanulmányában. Németh László a házsongárdi temetőben járva Misztótfalusi

Kis Miklós emlékéit idézi, s a kortárs erdélyi magyarok helyzetét elemzi. Kisebbségi idegbajról ír, dohogó, lojális és szervező embertípussal találkozik. Erdély köreit, örvényeit járja, s Dantéját keresi, a mindenért kiálló személyiséget. Bizonyos értelemben pesszimista. Az őt bírálók Németh László szubjektivizmusáról, elhamarkodott általánosításáról számolnak be. Gaál Gábor pedig Németh „Szabó Dezső-i” hevíleteiről, „széchenyieskedő örvényeiről” ír. A Független Újság 1936-os harmadik számában összeállítást tesz közzé a Németh László tanulmánya körüli vitából (Herczeg Ferenc, Szekfű Gyula), aztán Tamási Áron szavaira hivatkozik, majd Ligeti Ernőre („Minket három hét alatt nem érthet meg senki. Minket csak az érthet meg, aki együtt él velünk és fogékony nemcsak a »sérelemekkel« szemben, hanem a hétköznapi látásból jelentékeny eseményeivel szemben is.”). Ligeti két jelszót idéz: Tavasz Sándortól az „önösszeszedést”, Krenner Miklóstól a „mozgalom” jelszavát, s aztán kiemeli, hogy „csak mi magunk oldhatjuk meg a magunk dolgát”.

Az 1944–1948 közötti történelmi, irodalomtörténeti szakasz a Világosság című lappal kapcsolódik össze. Be kell vallanom, hogy különösen nagy érdeklődéssel olvastam a *Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma* és a *Szívárvány és dorong* (Benedek Marcell estéjéhez) c. tanulmányokat. Ez a megközelítés részben az írókkal való személyes ismeretség, részben az olvasói felfedezés örömeiből adódik (Benedek Marcellt hallgathattam a pesti egyetemen, ahol Goethe *Faust*járól és a francia romantikus regényről tartott speciálkollégiumot). Jékely Zoltán nosztalgikusan gondolt vissza mindig szülőföldjére, Erdélyre, Nagyenyedre; édesapjára, Áprily Lajosra. Anteuzi megújulásnak nevezi Kántor a kolozsvári időszakot, a Világosságba írt munkáit; bibliografikus összeállításában meglepődve olvassuk Jékely hihetetlen termékenységet – a későbbi évekkel ellentétben. A második világháború végső napjait Jékely „holnaptalan pillanatként” éli át, fájdalmas lírai jelképeket keres, így az őszi borongást. Rengeteg publicisztikai aprómunkát végez, a Világosságot igazi szellemi műhelyének tartja. Kántor Lajos úgy érzi, hogy az 1981-es *A Bárány Vére* c. Jékely-próza-kötetbe szűkkeblűen válogattak a kolozsvári időszak írásából. Jékely Zoltán alkotói arculatát módosítja ez a kolozsvári publicisztikai-kritikai és esszéanyag: ekkor határozottabb, cselekvőbb. Írásban hajt fejét József Attila előtt („nemzedékének gúzt és nyugót nem ismerő zsenije volt”), Illyés Gyula *Egy év* c. versesfüzetét méltatja: Apollinaire látomásosságát és Vörösmarty zokogását érzi benne. S ahogy Kántor kiemeli, Jékely Zoltán Athén szellemét veszi észre Erdélyben, Szókratész, Platon és Arisztotelész „megfelelőiként” láttatja Apáczait, Bolyait, s a diákok közt Kemény Zsigmondot, Kőrösi Csoma Sándort, Mikes Kelemt. Jékely Zoltán színházi bemutatókról, irodalmi eseményekről számol be, *Másodvirágzás* c. versében a nagy Hiány jelét rajzolja meg és a figyelmeztetést: „itt már minden hiába.” A verset Benedek Marcellnek ajánlotta, akit felkeres kolozsvári otthonában 1945-ben. „Az európai csúcsonok hétmérföldes csizmával járó” író és irodalomtudóst szólaltatja meg egy házsongárdi villa kertjében a *Benedek Marcell műhelyében* c. írásában. Kisbaconba menekült a németek elől, ahol békességet és jóságot talált édesapja portáján. Most, 1945-ben Erdélynek, szűkebb pátriájának szeretné szentelni életét, mint Voltaire Candide-ja, a „műveljük kertjeinket” gondolattal, a maguk szeretett Tündérkertjére gondolva. Benedek Marcell előadásokat tart, folytatja hajdan erőszakkal megszakított egyetemi tanári munkáját, irodalmi vezér lesz. Közeledik a kolozsvári színházhoz, hisz a régi Thália körüli tevékenységét folytathatja. A *Bánk bán*hoz magyarázószöveget ír, átdolgozását, a *Ludas Matyit* műsorra tűzi, méltatja mártírhalált halt tanítványa, Sárközi György *Dózsját* stb. Ezerszínű érdeklődését, sokirányú tevékenységét szinte

lehetetlen néhány mondatban összefoglalni. Tudja, hogy műveltség nélkül nincs demokrácia. Szabadegyetemet tart, a magas színvonalú ismeretterjesztés híve. Benedek Marcellnek otthont jelentett a Világosság. De az irodalmi élet és politikai vonatkozásai nem hagyják nyugodtan. Gaál Gábor „korparancsokat” hirdető vezércikkeket ír, elkezdődik a Toldi-vita, Benedek Marcell Arany Jánost védi. A komor környezet, a gyanakvás légköre elűzi szeretett Erdélyéből Benedek Marcellt. Jékely és Benedek irodalmi tevékenysége Budapesten folytatódik. Igaza volt Jékelynek, aki *Másodvirágzás* c., Benedek Marcellnek ajánlott versében így fogalmazott: „Jönnek gonoszjáró napok. Kioltom / a tüzeket, elborítom szemem, / s maradék emberi mivoltom / katalépsziás álomba teszem.”

Kántor Lajos irodalomtörténeti munkája valóban egy másfajta erdélyi krónikát tár elénk. A pillanathoz kötődő publicisztikai művektől elzárkózik, ő mindenekelőtt az utókor mérlegeléséhez, a higgadt irodalomtörténeti összegzéshez gyűjtött össze rengeteg adatot. Nem felesleges az erdélyi sajtó – például a Világosság – hatalmas erdőrengetegében járnunk, ha kézen fog minket egy olyan avatott vezető, mint Kántor Lajos, aki tudja, merre vezetnek az erdőben az utak, hogyan juthatunk előbbre. Kántor Lajos erdélyi krónikája az „egyetlen menedékhez”: a múlt igazi értékeihez vezet el minket. S így válik munkája a publicisztikai pillanatnyiságon mindig túllépő irodalomtörténetté, az egymásnak szegeződő nézetek, cikkek, vélemények, alkotások teljességévé. Ezt a hagyományt, ezt az elkötelezettséget, ezt az erdélyi örökséget fogalmazza meg Jékely Zoltán 1968-ban; „Ha van nekem ilyen, vagyis saját prózanyelvem, akkor természetesen Erdélynek köszönhetem. Apám enyhén székelyes mondatlejtése – a szókincs erőltetése nélkül –, nagyanyám, anyám kolozsvári, mondókákkal sűrűn fűszerezett cívisnyelve, a vasárnapi istentiszteletek Károli-bibliás nyelvkincese, székelyföldi vagy kalotaszegi osztálytársaim jóízű, csavaros-népies tájnyelve, Alsó-Fehér megyei szolgálólányok történetei, Benedek Elek itt-sem-volt, ott-sem-volt mesevilágának nyelve...” S ezt az erdélyi nyelvet, hagyományt, múltat, értékeket kell megőrizni – a jelent s tán a jövőt is építve. (*Hétorony Könyvkiadó, 1992.*)

Lszeker Endre

Szlovákia magyar közélete

KI KICSODA KASSÁTÓL PRÁGÁIG?

Ahogy a könyvkiadók általában, a lexikonszerkesztő műhelyek is megszapordtak a rendszerváltozás óta. Az Akadémiai Kiadó végre valóban elkezdte a nagylexikon munkálatait, és készít néhány szaklexikont, így az *Új magyar irodalmi lexikont*. Mellette azonban létrejöttek különféle vállalkozások. A Petőfi Irodalmi Múzeum 1990-ben Viczián János gondozásában elkezdte Gulyás Pál írói életrajzlexikonának folytatását; Nagy Csaba munkájaként pedig *A magyar emigráns irodalom lexikonának* sorozatát. A Kassák Kiadó Ványi Ferenc 1926-ban megjelent irodalmi lexikonának hasonmása után jövőre ígéri két kötetben a huszadik századi magyar irodalom lexikonát.

A szekszárdi Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt. még nagyobb vállalkozásba fogott: részint átvette a *Révai nagy lexikon* hasonmás kiadásának megvalósítását, amelybe a Szépirodalmi Könyvkiadó belerokkant, részint pedig nekilátott a *Révai nagy lexikon* új sorozatának előkészítéseként *A századvég magyarsága* címmel *kortárslexikon-sorozat* kiadásához.

A lexikográfianak *who's who* (ki kicsoda?) műfaját hazánkban néhány kezdemény (*Ki kicsoda? Kortársak lexikona*, 1937; *Keresztény magyar közéleti almanach*, 1940) után nagy késéssel a Kossuth Kiadó honosította meg (1969, 1972², 1975³, 1981⁴). A rendszerváltozás után a Biográf szerkesztőség vállalta a kockázatot a cseppfolyós gazdasági-társadalmi viszonyok közepett a *Magyar ki kicsoda 1990* kiadásával, benne 6000 hazai közéleti személyiség adataival. Újabb merész lépésként jelentek meg a hazai könyvpiacra még nagyobb vállalkozással, az immár 12 000 címszót tartalmazó *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1992*, majd a több mint 12 500 rövid életrajzot nyújtó *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1994* című kiadványokkal. Ez minőségben is túlszárnyalt valamennyi előzőt; célszerű rövidítéseivel, kisebb betűtípusával elérte a műfaj nemzetközi színvonalát.

Címe ellenére nem igazán kortárslexikon a Magvető Könyvkiadónak még 1989-ben megjelent *Kortárs magyar írók kislexikona* című kiadványa, mert következetlenül fölvetette az elhunytakat is: önkényes szempontja szerint mindazokat, akik a Kádár-rendszerből 1959-ben újjászervezett írószövetségnek tagjai voltak. Ez volt egyik oka, hogy az általam elkezdett munkát 1987-ben abbahagytam, s a kiadó nélkülem folytatta.

A Babits Kiadó kortárslexikon-sorozatában két éven belül tucatnyi szakmai kötetet tervez. A sorozatszerkesztő Viczián Jánosnak a Magyar Nemzet 1993. július 29-ei számában megjelent nyilatkozata szerint egy-egy kötete a sajtóban, a sportéletben, a közgyűjteményekben (könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban) és a kiadókban, az egészségügyben, a művészeti életben, a mezőgazdaságban és a felsőoktatásban működő jeles szereplők életrajzát nyújtja majd. Segédkönyvként társul a sorozathoz a *Címszólexikon*, amely minden eddigi magyar lexikon címszavát összesíti. Ismét külön kötet tartalmazza az Országos Széchényi Könyvtár köteles példányaiból összeállott gyászjelentés-gyűjteményének jegyzékét (*Necrologium Hungaricum*).

A vállalkozás első kötete, amely *Szlovákia 1223 magyar közéleti szereplőjének adatait tartalmazza*, kétféle sorozatszámot is visel: a belső címlapon fönt *A századvég magyarsága 1.*, lent *A Révai új nagylexikona segédkönyvei I.* látható. Nem világos e kétféle sorozat egymáshoz való viszonya. Melyik a nagyobb, amelynek része a másik?

A kiadvány, eleve vállalt korlátai ellenére, dicséretes. A szerkesztők tudták, hogy körleveleikre nem minden címzett válaszol, így adattárunk szükségképpen csonka lesz. De hát: aki bújt: bújt, aki nem: nem. Aki nem tart igényt a lexikonbeli halhatatlanságra, magára vessen. Jóllehet, a kimaradók szempontjait is meg lehet érteni. Az előszó, miután föl sorolja a korábbi szlovákiai életrajzi lexikonokat, almanachokat, adattárakat, monográfiákat, antológiákat, hozzátéveszi: „Adatgyűjtésünket nehezítette az a széles körben ismert tény, hogy a II. világháború után a megtorlás éveiben a szlovák sovíniszták e lexikonok és évkönyvek alapján állították össze a háborús bűnösök, a kitelepítendőök, a deportálandók névsorait. Ennek emléke ma is riasztóan hatott, több embert arra indított, hogy elzárkózzék a lexikonunkban való szerepléstől. Hasonló félelem támadt a pártállam magyar tisztségviselőinek körében is, akik a megtorlástól tartva, többségükben nem kívántak szerepelni lexikonunkban. Néhány értelmiségi, művész, tudományos kutató, közéleti ember, előmenetelét féltve, nem merte ország-világ előtt megvallani magyarságát.”

Annál csodálatosabb, hogy több szabályos szlovák vezetéknevű (pl. Hlavatý, Holubek, Hornýák, Hunčík, Kolár, Majerčík, Paulický, Pilecky, Píndes, Sliacky, Sutyák, Szukálek, Žernovický) magyarnak tartja magát. Számos asszonynevből meg az derül ki, hogy férje szlovák. Bizonyára a szlovákosító anyakönyvezés következménye, hogy Mócsi Sándor nevének írásmódja 1960 óta Mózi!

A névtan is talál elemeznivalót e lexikonban. Számomra pl. érdekes, hogy a jellegzetesen dorozsmainak ismert Czékus, jánoshalminak tartott Agócs is akad a magyar Fölvidéken.

Nagy szolgálatot tesz a kiadó a szlovákiai magyarság nemzeti tudatának ébrentartásában, ösztönzésében ezzel a kiadvánnyal. A parlamenti képviselőkön kívül írók, tanárok, papok, színészek, orvosok, polgármesterek stb. neve – bátorítás az óvatoskodóknak, hogy nem szükségszerű magyarságuk megtagadása. Ezerféle foglalkozású magyar közéleti szereplőt tart nyilván a kötet mutatója. Köztük van a református püspök – 1990 óta Mikó Jenő – és az az általános iskolai tanuló, Nagy Anna (*1978), aki 1991-ben a kassai Kazinczy-napok kiejtési versenyén második helyen végzett. Tánccsalénekes, nótafa, gyúró, váltókezelő, sőt juhász is található a lexikonban. A legérdekesebb foglalkozású számomra ez volt: *fedélzetmester, költő!*

Ez a lexikon is csorbát ejt a *ki kicsoda*, a kortárslexikon műfaján: fölvesz néhány elhunytat is. (Pl. Blaskovics József, Duka Zólyomi Norbert, Klór Károly, Krocsány Dezső, Molnár Tibor, Virág József.) Jórészt a munkálatok közben hunytak el, így érthető, ha a szerkesztőknek (a pozsonyi Szőke Józsefnek és a budapesti Viczián Jánosnak) nem volt szívük a már megszerkesztett címszavak kihagyásához. De olyan is akad, aki még 1985-ben hunyt el, mint Varsányi László.

Az anyaggyűjtést a bevezető szerint 1991 nyarán zárták le. Ekkor választották a prágai egyetem nyugalmazott professzorát, Rákos Pétert a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság szegedi közgyűlésén elnökké. Ez kimaradt a róla szóló címszóból.

Néhány esetben nem ártott volna a név kiejtését fonetikusán is leírni. Pl. Chovan Ilonától meg lehetett volna tudni, hogy a családi hagyomány szerint vezetéknevét *csován*nak vagy *kován*nak kell-e ejteni. A lexikonnak föladata a helyes ejtést rögzíteni, terjeszteni.

Kár, hogy a kötet nem ad fölvilágosítást a régi magyar és a mai szlovák helységnevek megfeleléséről. Lengyel Sándor katolikus lelkész lakáscíme Horné Saliby; hogy ez Felsőszeli, csak azért tudhatjuk, mert a címszóban előbb olvastuk, hogy 1990 óta Felsőszelin plébános. Ámde aki nem tudja, hogy Šamorin magyar neve Somorja, azt sem fogja tudni, hogy Bugár Béla parlamenti képviselő, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom elnöke, ott lakik.

A betűrendben rossz helyen vannak az olyan vezetéknevek, amelyek előtt megkülönböztető névrövidítés van. G. Kovács László helye nem a G. betű elején, hanem a Kovácsok közt, H. Kubik Kataliné Kubička után, Sz. Danyi Iréné Danter Izabella után. Igaz, utalók találhatóak itt, de ezek fölöslegessé válnak, ha a szerkesztők a betűrendi szabályok szerint járnak el.

Két helyen is előfordul Laczkóné Kiss Ibolya neve. A lipótszentmiklósi orvosnak, a szlovákiai magyar irodalom érdemes alakjának nevét a *Magyar irodalmi lexikon* (1963) L. Kiss Ibolyának írja. (Szerinte 1904-ben született, de amikor 1980-ban elhunyt, azt írták róla, hogy 86 évesen érte a halál, tehát 1894-ben születetett.) Nevét a *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* mindkét helyen és a mutatóban is hibásan írja, mert férje szlovák volt, Miloš Lacko. Tehát helyesen *Lackóné Kiss Ibolya*.

Megelégedéssel látom, hogy a lexikon bőven élt rövidítésekkel. A *lásd* rövidítése azonban nem lehet *ld.*, mert ezt érvényes helyesírási szabály rögzíti *l.* alakban. Az olyasfajta mozaikszavak, mint a *Csemadok* vagy a *Matesz*, nem írható csupa nagybetűvel, mint a *MÁV*, hiszen nem csupán a kezdőbetűket tartalmazza. Furcsán hat az ilyen takarékoskodás is: „Bartha Tibor- és Vörös Vincénével”, „Csanda Sándor- és Vörös Júliával”. A rag csak akkor takarítható meg, ha azonos. Csúf szeplő a címben a fölösleges kötőjel (Kassától – Prágáig).

A bevezetőben azt állítja a szerkesztőség, hogy ez az első magyar életrajzgyűjtemény, amelyhez mutatók készültek. Ez nem egészen igaz. Az előbb említett kortárs írólexikonhoz ugyanis – igaz, utóbb, 1991-ben, külön füzetben, *A Somogyi-könyvtár kiadványai* 32. számaként – irányítással Juhász Zsuzsa elkészítette a *Kortárs magyar írók évfordulónaptárát*, vagyis az év minden napjára eső születésnapok kimutatását.

Az igaz viszont, hogy *ennyiféle mutató még sohasem készült lexikonhoz, s ebben ez a kiadvány minta lehet*. Munkálatait ötletesen könnyítette meg, hogy a címszavakat sorszámozták, így egyrészt már kéziratban elkészíthették, hiszen a tételszámok nem változtak a nyomdai szedés után, mint a lapszámok, másrészt könnyebb a keresés, hiszen nem kell egész lapon végigfuttatni a szemet, csupán a szám megjelölte sorokon. Ez még a terjedelmesebb címszavak esetében is ritkán több mint egy lap.

A személynévmutató a címszavakban előforduló összes nevet kiugrasztja. Itt néha a fölöslegesen sok zavar, mert időpocsékoló lapozásra készíti a használót. Nevek olyan összetételben is szerepelnek itt, amelyek más mutatóban megismétlődnek. Fábry Zoltánról 15 tételt kapunk, ám ha sorban fölütjük őket, kiderül, hogy közülük egy a róla elnevezett klubról, kettő a róla elnevezett díjról, egy a róla készült színpadi műről, egy a fényképeiről, egy a szobráról, egy a házáról szól; tehát csak nyolc nyújt érdemi közlést életművéről. A többinek *tárgymutatóban* volna helye. A Fábry Zoltán Főiskolai Klub és a Fábry-díj szerepel is az intézmények mutatójában. Ámbár itt is következetlenségre bukkanunk: egyrészt ez utóbbi mutatóban csak egy tételt találunk a díjról (1131), holott még egyben (1029) előfordul, másrészt a Fábry-napok (991) itt szerepel, Fábry neve alatt azonban nem. Még nagyobb a csalódásom Juhász Gyula nevének előfordulásai kapcsán. Az itt található 7 tétel *egyike sem rejt érdemi közlést a költőről*. Egy tétel (496) nem is őt jelzi, hanem az egyik címszó tulajdonosát, az 1956-ban született Juhász Gyula párkányi vámhivatalnokot. A többi hatból négy a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klubra utal (mind megtalálható az intézményi mutatóban is!), egy az ugyancsak nyitrai Juhász Gyula Irodalmi Színpadra, egy pedig egy róla szóló irodalmi műsorra.

A születési helyek és a születésnapok mutatójában csak kicsivel több papírt kívánt volna, ha a rejtvényként ható *tételszámok helyett mindjárt a neveket sorolták volna föl*. Ez megkönnyítené a használó dolgát. Egyébként egyetlen szegedi születésű szerepel: a már említett Dodekné Chovan Ilona (*1917). A cikkekben előforduló helységnevek mutatójának logikus helye rögtön a születési helyek mutatója után volna.

A születési évek mutatójának e pillanatban nem sok értelmét találok. Legföljebb érdekesség, hogy a lexikonban szereplők legfiatalabbja 1978-ban, legidősebbje 1900-ban született. A napok mutatója a köszöntési alkalmakon kívül talán demográfiai tanulságokra is alkalmas. Mi lehet az oka, hogy az év 365 napjából 17 „terméketlen nap”, olyan, amelyen több mint ezer fő átlagában nem született senki? (Febr. 2., 15., márc. 1., 5., ápr. 26., 27., júl. 28., aug. 7., 28., 29., szept. 10., nov. 3., 10., 21., dec. 15., 24., 31.)

Ha az élők megérdemlik, hogy kisebb-nagyobb környezetük születésnapjukon köszöntse, az elhunytak évfordulóiról is illik megemlékezni. Ha már a *Ki kicsoda* megszegte a műfaji szabályt, és fölvette az elhunytakat, a halálzási napok mutatóját is megadhatta volna.

A foglalkozások mutatójának rendszere sem mindig logikus. *Lelkész* rendszó nincs, hanem az ez alá tartozó fogalmak szét vannak tördelve, szórva ilyenekre: *bencés szerzetes, premontrei szerzetes, református lelkész, református püspök, református püspök-helyettes, római katolikus esperes-plébános, római katolikus kanonok, római katolikus lelkész, római katolikus plébános*. Helyesebb lett volna *lelkész* címszó alatt alosztásokkal tagolni mindezt: így egy helyen, mégis elkülönítve, tehát két előnyt egyesítve lehetne őket megtalálni.

Hasznos a kötet elején adott tájékoztatás az 1919 óta bekövetkezett közigazgatási változásokról és az iskolarendszerről, a végén pedig a magyar nyelvű lapokról.

Talán bíráló észrevételeimet a szerkesztők hasznosíthatják a következő kötetekben. Ezeket érdeklődéssel várjuk.

Péter László

Tyúkmonysültnyi idő

Azaz amíg egy tojás megfő, legfeljebb annyi idő jut olvasásra azoknak, akik nem hivatásszerűen, inkább csak kedvtelésből, ismereteik gyarapítására, élményeik gazdagítására vesznek könyvet a kezükbe. A *Magyarország Krónikája* kis kötetei így már pusztán terjedelmük alapján is bizton jelentős olvasótáborra számíthatnak, hisz a 12 részből álló sorozat egy-egy könyve egyetlen nyugodtabb délutánon vagy csendesebb estén elolvasható. Ám a kiadó nemcsak arra gondolt, mennyire kevés napjainkban az írott szóra szánható idő, de olvasáskultúránk újabb jelenségeihez is igazodni igyekezett. Mivel a sorozat kötetei egy átlagos méretű zsebben is jól elférnek, azokat bárhová magával viheti a lelkes érdeklődő, s pillanatnyi nyugalmat rögtön az olvasásnak szentelheti. Aki pedig nem híve a hevenyészett, alkalom diktálta ismeretszerzésnek, szeretet alaposabban elmélyedni olvasmányjaiban, s netán azok egymásutánját még megtervezni is képes, a 12 kis könyv erre is módot kínál. Januártól decemberig nem múlhat el hónap anélkül, hogy Magyarország történetének újabb fejezete fel ne táruljon. Egyelőre csak a december okozhat gondot, mivel a sorozat záró darabjának tervezett, a legutóbbi negyven év történetét tárgyaló kötet eddig még nem jelent meg.

A Magyarország Krónikája köteteinek tehát már a kiadása jelzi a felismerést, miszerint a tudományos igényű munkák kelendőse a könyvpiac törvényeihez való alkalmazkodáson legalább annyira múlik, mint a kiadványok tartalmi újdonságán, érdekességén. Ez utóbbi már a Szerzők felelőssége, ám ez esetben a kiadói találékonyságot szerencsésen egészítette ki a kiváló alkotóközösség. Magyarország történetét a magyarság születésétől napjainkig az egyes korszakok avatott kutatói dolgozták föl, köztük néhány olyan fiatal szakember, akiknek jelen munkája bátran sorolható első, jóreményű tudományos szárnypróbálgatásaik közé.

Az Akadémia gondozásában napvilágot látott Magyarország története monumentális kötetei, valamint az immár befejezéséhez ért Magyar História könyvei után ez az újabb sorozat az első kísérlet országunk történetének összefoglaló igényű feldolgozására. Az Akadémia által kiadott kötetek inkább kézikönyvként hasznosíthatók, mintsem mindennapi olvasmány gyanánt, s az sem mondható el valamennyiről, hogy főszerkesztőiknek minden esetben maradéktalanul sikerült egységes koncepció és közös gondolatiság medrébe terelni a szerzőket. A Magyar História darabjai ugyan átfogják szinte a teljes magyar történelmet, ám itt sem mondható el mindegyikről, hogy kiállta volna az idők próbáját. A témaválasztást esetükben nem elsősorban a szintetizálás, egy átfogó magyar történelem megírásának végcélja motiválta, mint inkább az egyes szerzők egyéni érdeklődése, kutatási területe. Az így kikerekedő történelmi tablón azonban nemcsak számos homályos pont akadt, de nemzetünk és országunk történetének egész oldalai maradtak fehéren, tisztázatlanul és jórészt feltáratlanul. Arra természetesen a Magyarország Krónikája írói sem vállalkozhattak, hogy minden apró részletkérdést megnyugtatóan ismertessenek és tisztázzanak. Ám arra igen, hogy egységes koncepció mentén formálják meg a maguk nézetét Magyarország történetének egy-egy szakaszáról, s azt a korszerű történetírás módszereivel fogalmazzák meg. Ez pedig egyedüli orientáló pontként, ha tetszik, mérceként nem az aktuálpolitikai megfontolásokat, az ideologikus elkötelezettséget állította a Szerzők elé, hanem a történelmi valóság minél hűségesebb – és ha lehet – élményszerűbb ábrázolását.

A sorozat nem szült szenzációt. Nem bizonyosodott be, hogy Magyarország története csak gyökeresen más keretek között értelmezhető helyesen, mint amelyeneket eddig is kijelöltek a józan megfontolások. Apróbb meglepetések azonban szinte valamennyi szerző munkájában ott szerénykednek. Mindegyiküknek le kellett ugyanis vetkőznie a korszakuk értelmezését és bemutatását nyugtázó korábbi ítéletek bénító súlyát. Elemzésük hitelét ezért újabb kinyilatkoztatások helyett kritikai vizsgálatokkal kellett alátámasztaniuk, ami gyakran a történetírói műhelymunka titkaiba enged bepillantást az olvasónak.

Nem rajzolták át döntően a magyar történelem főbb kontúrajait sem. A honfoglalás továbbra is ugyanolyan fontosságú mérföldköve maradt historiánknak, mint amilyen az Árpád-házi királyok kora, 1526, 1848 vagy 1920. Nagyobb figyelemmel fordultak azonban a társadalom- és gazdaságtörténet felé, s egészen különleges helyet biztosítottak a mindennapok történeti változásainak, az életmód, viselkedéskultúra, művelődés területének. Munkájuk legnagyobb szemléleti újdonsága talán éppen ebben rejlik. Az eddig hagyományosan kitüntetettebb szerepet kapó köztörténet, illetve politikátörténet mellett az egyes kötetek a korábbiakhoz képest szokatlanul nagy teret szentelnek a nagypolitika alatti szint vizsgálatának. Általa vált lehetővé egy-egy kor ízének, szellemének megragadása, a benne élők gondolat- és érzésvilágának megismerése. Mindez persze nemcsak a történetírói munka szépségét és izgalmát, de nehézségeit is sejteti. Rendkívül eltérő ugyanis a különböző korok forrásadottsága. Amíg a legkorábbi magyar történelem kutatója döntően a régészet által feltárt leletekre hagyatkozhat korfestő elemzése során, s a 12. század sem kínál sokkal többet erre vonatkozóan az oklevelek, néhány krónika, és az ekkor még szerény törvénykezési gyakorlat nyújtotta információknál, az újabb korok már valósággal bővelkednek jól hasznosítható forrásokban. Az sem mellékes, milyen intenzitású változások terhelték a szóban forgó korszakot. Ha az nem is állítható, hogy Magyarország történetének bármelyik szakasza eseménytelen mozdulatlanságban telt volna, az kétségtelen, hogy mégoly lát-

ványos köztörténeti változások mögött és alatt is meghúzódhatott viszonylag lassúbb gazdasági vagy életmódbeli fejlődés. Ilyen esetekben pedig nem könnyű érzékeltes képet festeni akár a gazdaság és társadalom, akár a mindennapok világról.

Egységes gondolatiság sejtethető a szerzők azon törekvése mögött, amely Magyarország helyzetét a kor Európájában igyekszik fölmérni és bemutatni. Nem kapcsolatok és kötődések nélküli szigetként rajzolják tehát föl a magyar történelmet, s még csak nem is olyan folyamatként, amely szigorú és kizárólagosan érvényesülő alternatívákkal, fejlődési lehetőségekkel mérhető. Magyarországnak a közép-európai régióban játszott szerepe nagy változásokon ment keresztül. Volt hosszabb ideig e térség meghatározó és szinte egyedül számottevő hatalma, hogy aztán hegemóniáját más országokkal megosztva teremtsen magának életteret, s fokozatosan a kisállamiság szintjére süllyedjen, amelynek immár pusztá megmaradása, léte sem csak önerejétől függ. Mindeközben megmaradt az európai fejlődés főbb irányaihoz igazodni képes, onnan véglegesen soha le nem szakadó, legfeljebb lépéshátrányba kerülő országnak. E tény pedig rögtön érényé nemesül, ha tudjuk, hogy történelme során Magyarországot gyakran fenyegette Keletről érkező veszély. Márpedig ez nem pusztán hosszabb-rövidebb ideig tartó katonai-politikai befolyást, megszállást jelentett, hanem egy alapvetően más társadalmi-gazdasági-kulturális közeget, az európaítól eltérő, annál lényegesen kedvezőtlenebb életmodellt. Magyarország tehát szinte két világ határán élte történelmét. A nyugat-európai fejlődéshez mért lemaradását, koronként változó mértékű megkésettiséget úgy kellett csökkentenie, hogy közben folyton ott kísértett a végleges leszakadás, az „elkeletiesedés” veszélye is.

Magyarország végső soron sikerrel őrizte meg a nyugati civilizáció, az európaiság keleti végbástyája korántsem könnyű szerepét, noha Európa nem minden esetben ragaszkodott kitartóan Magyarország megtartásához. Elegendő, ha csak az oszmán hódítás másfél száz esztendejére, vagy legújabbkori történelmünk utóbbi negyven évére gondolunk, hogy világossá váljon, korszakonként makacsul ismétlődő periódusokban Európa is gyakran „elkészt” Magyarországot megsegítésével.

Nem lenne célszerű a Krónika-sorozat valamennyi kötetét egyenként elemző vizsgálat tárgyává tenni. A tizenegy már megjelent kötet önálló bemutatása minden bizonnyal meghaladná egyetlen ismertetés kereteit. A fönti általánosabb igényű megjegyzések után így talán nem haszon nélküli, ha némileg önkényesen kiválasztunk néhányat, hogy általuk próbáljuk kissé részletesebben bemutatni e tudományos vállalkozás újszerűségét. Választásunkat nem valamiféle értéksorrend, mint inkább az egyes korszakok iránt táplált kitüntetettebb érdeklődés, valamint néhány munka szoros szegedi kötődése befolyásolta.

A sorozat három köteté ugyanis szegedi egyetemi oktatók tollából született. Fodor István a magyarság őstörténetének felvázolásakor igyekezett reális képet alkotni eleink vándorlásairól, életmódjáról. Munkáját nem könnyítette meg a különféle származáselméletek és merész őstörténeti koncepciók lassan áttekinthetlenné váló dzsungele. Ellentétben azonban ezek legtöbbszörrel, a szerző megmaradt a tudományosság szigorú keretei között, s nem tartott igényt arra, hogy valamennyi kérdésben a biztos és végleges választ adja meg. Azt azonban meggyőzően igazolta, miként sikerült a Keletről jött magyarságnak Európa keleti peremvidékén életteret teremtenie magának. Ennek során ugyan már az állammá szerveződés pillanatában is késésben volt Magyarország a kontinens nyugati régióihoz képest, de keleti múltjával szakítva végleg nem szakadt le attól.

A megkésettségről és az ezt csökkenteni szándékozó fölzárkózási kísérletek állandó megújulásáról szólnak Makk Ferenc és Kristó Gyula kötetei. A 11. századi magyar történelem kevésbé kényeztetni el a kutatót olyan források tömegével, amelyek révén a kor emberének hétköznapijaiba pillanthatna be. A politikatörténet színpadán is zajlottak azonban olyan fordulatos események, amelyek mögül fölsejlik a kor közérzúlete, hangulata. Makk Ferencnek épp ezáltal sikerült döntően köztörténeti összefoglalója révén is színes korfestő tablót festenie. Ezen egyszerre elevenednek meg az Árpád-dinasztia belső viszályai, külső háborúi és családi perpatvarai. Forrásadottságok szempontjából valamivel kedvezőbb helyzetben volt Kristó Gyula, aki a 12–13. század nagy „lépésváltásait” elemezte kötetében. A politikai-társadalmi stuktúra államszervezés korára visszavezethető működési elvét, rendszerét ebben az időszakban kísérlete meg Magyarország hozzáigazítani az élvonalbeli nyugat-európai fejlődéshez – a kötet szerzője szerint – sikerrel.

A 16–18. század szinte sűrítve hordta magában azokat a sorskérdéseket, amelyek korábban hat évszázad magyar történelmét terhelték: a magyar állami szuverenitás megőrzése, a magyarság megmaradása, fejlődési lehetőségeinek határai, politikai-gazdasági-társadalmi betagozódása a megújuló európai államrendszerbe állandóan jelenlévő kihívásként hatottak a korszakban. E kérdések történetírói megítélése máig nem egységes. Nemcsak abban térnek el élesen a vélemények, miként és miben ragadhatók meg az egyes időszakok lényegi jegyei, de az sem közömbös, milyen történészi nézőpontból vizsgálják az adott kort. Az oszmánok magyarországi uralmáról egészen más kép rajzolódik ki, ha a keresztény Európa értékrendje alapján ítélnék róla, mint ha a pogány hódítók világának beható ismeretére is épít a kutató kíváncsiság. Noha az előbbi esetben sem kizárólag az Európa virágoskertjét pusztító vadat látták történészeink a törökben, kétségtelen, hogy a turkológusok lényegi vonásokkal árnyalhatják a török korról eddig szerzett ismereteket. Így tett a hódolt Magyarországról írva Ágoston Gábor. Munkáját több esetben könnyítette, hogy nem kellett teljesen járatlan ösvényen indulnia. Történetírásunk legfrissebb eredményeire építve ő sem igyekezett bizonyítani, hogy már a 16. század magyar történelmének meghatározó vonása volt a rendifüggetlenségi harcok szakadatlan sora. Rövid politikatörténeti áttekintése ennél jóval árnyaltabb, mértéktartóbb következtetések megfogalmazására serkentette. A török-magyar együttélés értékelése, a magyarországi oszmán uralom sajátos vonásainak meg-rajzolása terén is bátran hagyatkozhatott történetírásunk újabb eredményeire, szerencsésen egészítve ki azokat eddig kellően figyelembe nem vett vagy egyszerűen ismeretlen források elemzésével. A hódítók világának, szellemi és tárgyi kultúrájának feltérképezése során önálló kutatásainak eredményeit építette be munkájába, így alkotva színes tablót azok mindennapjairól, s rajzolva eleven portrét a kor egy-egy szereplőjéről. Ha néhol kísért is annak lehetősége, hogy az oszmánokról, azok pusztításairól, kegyetlenkedéseiről, a magyar fejlődésben játszott összetett, ám semmiképpen nem előremozdító szerepéről az eddig sejtettnél is kedvezőbb képet fessen, a Szerző megmarad a körültekintő elemzés nyújtotta mértéktartó következtetések keretei között.

Tóth István György munkája nyomán a 16. századihoz hasonló színes, érdekes kép kerekedett ki a 17. századról is. A politikatörténet hagyományosan jobban ismert fejezetei nála is inkább bevezetésként szolgálnak a kor mindennapjainak, a benne élő emberek életvitelének, szokásainak alaposabb megismeréséhez. A társadalom „szövetének” felfejtése során világlott ki, mennyire nem alkottak az egyes társadalmi csoportok szigorúan zárt kasztot, a köztük való átjárhatóság szabadabb volt, mint akár koráb-

ban, akár egy évszázaddal később. Színes tablóként elevenedik meg az ország vallási megosztottsága, a korabeliek családi élete, neveltetése. A század szellemiségének, hangulatának felidézéséhez egyformán kiváló lehetőséget kínálnak az írástudatlan iskola-mesterekről, a lakóhelyek típusairól, az urak és parasztok étrendjéről, a minden földi halandót gyöttrő betegségekről megemlékező fejezetek. Belőlük egyszerre tudhatjuk meg azt, mi alapján választott magának jövendőbelit egy Esterházy fiú, s mennyire kedvelte a bort a Batthyány család. Az sem marad titok, milyen értéket öltött magára Zrínyi Ilona, ha legdíszesebb ruháinak egyikébe bújt, vagy milyen sűrűn mosta meg a haját Erdély nagy tekintélyű ura, Bethlen Miklós. Viszonylag pontosan rekonstruálható, miként vélekedtek önmagukról és országukról a korabeliek, mint ahogyan az is, mennyire érezték át saját felelősségüket és lehetőségeiket ez utóbbi sorsának alakításában. A kötet címe is sejteti, az ország megosztottsága ellenére a kor emberei közös hazában élték életüket, jelesebbjei nem tévesztették soha szemük elől a fejlődés, esetenként a pusztá túlélés kínálkozó lehetőségeit. Világosan látták hazájuk elmaradottságát, az európai élvonalhoz mért megkésettységét, ám ezzel együtt azt is, melyek a felzárkózás esélyei. Ennek zálogát feltehetően nem véletlenül jelölték meg a kiművelt emberfők folyton gyarapítandó számában.

Régóta sejtjük, a történelem nem egyetlen, még csak nem is kizárólagosan érvényesülő, inkább több, eltérő valószínűséggel bíró alternatíva eredőjeként rajzolja föl a maga pályáját. Magyarország történelmében a 17. század végén legkisebb valószínűsége az állami önállóság visszaállításának volt, még ha ezt akkor kevesen is tudhatták. Éppen ezért meddő kísérletezés lett volna, ha a 18. század magyar történelmének fő vonalába bárki a Rákóczi-háború teremtette függetlenségi hagyományt képzelte volna. Nem tett így Poór János sem. Kötete a kompromisszumok időszakaként jellemzi e századot, amikor a tét nem az állami önrendelkezés, mint inkább a Habsburg Birodalomba való minél előnyösebb szintű betagozódás volt. Mint e birodalom legnagyobb területű s népességű, korábban teljes szuverenitással rendelkező országa, Magyarország II. Rákóczi Ferenc függetlenségi háborújának kudarca után is számíthatott a dinasztia kompromisszumkészségére. Tehette ezt annál nagyobb biztonsággal, minél világosabbá vált, hogy a korábban világbirodalmi álmokat szövögető Habsburgok lassan a Duna-medencébe szorulnak vissza, s itt kell újonnan formálódó monarchiájuk életterét megteremtíteniük. Ennek során pedig kétségtelenül előnyösebb volt számukra, ha Magyarországból partnerre és nem ellenségre találnak.

Nem volt azonban föltétlenül kapható sem a Habsburg-kormányzat, sem a magyar politika a készséges együttműködésre. Ha akadtak is a 18. században rövid periódusok, amikor nemcsak fölülről, de a magyar társadalom részéről is kezdeményeztek szükségesnek vélt változtatásokat a politikai és gazdasági rendszeren, ezek kérészetűeknek bizonyultak. II. József kora tanúsítja, mennyire nem volt magától értetődő a modernizációt hirdető udvar és az azt szolgáló kész magyarországi erők egymásra találása. A 18. század szigorúan betartotta az alkotmányos és intézményes keretek nyújtotta „játékszabályokat”, s ennek során a közjogi természetű kérdésektől eltérő kezdeményezések fokozatosan lekerültek a napirendről, s lényegében a hivatalos politika színterén kívülre szorultak. Konzervatív irányú merevség uralta a politikát a század végére, így méltán állapíthatta meg Poór János, hogy Magyarország ekkor már végképp nem tartozott a korabeli modern államok közé. A reformkor lelkesültségét, a társadalmi aktivitásnak teret engedő korszak dinamizmusát a kiúttalanság, fásultság „közérzete” vezette be.

Amennyire a 16. vagy a 17. század kutatójának meg kellett birkóznia a reális értékítéletet nehezítő korábbi történetírói tévedések nehezékével, úgy a 18. századra vonatkozó, szinte dogmává merevedett előítéletek és koncepciók száma sem csekély. Ezek útvesztőjét azonban messze elkerülte Poór János. Nem vitatta el azt a hatást sem, amit a birodalmi központ, s a korszak kiemelkedő tehetségű uralkodói gyakoroltak a magyar fejlődésre, de rámutatott a tőlük jórészt független, ám velük egyenrangúnak tetsző belső kezdeményezésekre is. Bécs tehát úgy gyakorolta koronként változó intenzitású modernizációs, civilizatorikus hatását, hogy a magyar társadalom bizonyos része ennek korántsem csak passzív befogadó közege volt. Ám ez utóbbiaknak a társadalmat és gazdaságot reformálni akaró igyekezete nem mindig egészült ki szerencsésen a nemzeti értékek védelmének felvállalásával.

A Magyarország Krónikája kis köteteiből való szerény szemelgetés talán elegendő bizonyosságot szolgáltatott arra, mennyire újszerű felfogásban megírt magyar történelmet vehet kézbe az olvasó. Külön erénye valamennyi munkának, hogy a hazai történetírásban még korántsem megszokott témakezeléshez és szemléletmódhoz élvezetes, néhol esszéírói, máskor szinte szépírói erényeket csillogtató stílus társul. A köteteket időrendi tájékoztató és kellő mértéktartással összeválogatott szakirodalmi ajánlás teszi teljessé.

Lele József

Egy új sorozatról

A közelmúltban alakult – és számos kutatót magába foglaló – *Szegedi Középkorász Műhely* három kötettel könyvsorozatot indított *Szeged Középkortörténeti Könyvtár* címen.* A sorozat célja az, hogy a történeti kutatások legújabb eredményeit közérthető formában tárja a széles olvasóközönség elé, és ugyanakkor eleget tegyen a tudományosság szempontjainak is.

Az első kötet a rövid ideig Szegeden is oktató Mályusz Elemér azon felismerése nyomán keletkezett, hogy a magyar oklevelezési gyakorlatnak van egy olyan sajátossága, amely sehol másutt nem lelhető föl a korabeli európai oklevelekben. A középkori magyar diplomák gyakran tartalmaznak történeti eseményekben gazdag narratív részeket, amelyek leírják a megadományozott személy hóstetteit, szolgálatait, hűségének egyéb jeleit. A különböző oklevelekből vett elbeszélő részek egybeillesztése révén egy eddig ismeretlen, páratlan adatgazdagságú „históriát” ismerhetünk meg, amely középkori történeti irodalmunk különböző műfajai – évkönyvek, krónikák, geszták és legendák – révén nem rekonstruálható eseményekre is fényt derít. A kötet 172 oklevélnarratívát közöl, amelyek segítségével középkori történelmünk kevésbé ismert részleteibe nyerhetünk betekintést.

A sorozat második és harmadik kötete merőben más műfajt képvisel. Mindkettő a szerzők önálló, saját kutatásain alapuló történeti szintézis, amelyből néhány új és érdekes gondolatot, kutatási eredményt emelünk ki a teljesség igénye nélkül.

* Középkori históriák oklevelekben (1000–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Szeged, 1992; Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993; Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged, 1993.

Hézagpótló szerepet tölt be *Makk Ferenc* 300 év magyar külpolitikáját bemutató kötete. (A szerző korábbi, magyar külkapcsolatokat elemző kutatásainak eredményeképpen jelent meg a „The Árpáds and the Comneni”, Az Árpádok és a Komenénoszok című könyve.) A honfoglalástól 1196-ig eltelt időszak magyar külpolitikájával foglalkozó tudományos monográfia több évtized óta nem jelent meg Magyarországon.

A honfoglalás és az államalapítás közötti időszak külpolitikájának meghatározó eseményei a kalandozások néven ismert hadjáratok voltak. Nem bizonyítható, hogy ezen vállalkozásokat a magyarok valamilyen magasabb politikai szempont figyelembevételével indították volna. A fő cél a zsákmány- és fogolyszerzés volt már a 9. sz. eleje óta. A hadjáratokat általában törzsszövetségi szinten szervezték meg, viszont előfordultak olyan esetek is, hogy egy-egy törzs vállalkozott hadjáratok indítására: ez annak lehet a jele, hogy a központi hatalom nem mindig tudta érvényesíteni akaratát az egyes törzsek fölött. Hasonló dúló, fosztogató hadjáratok más népek történetében is előfordultak, ezért a magyar kalandozások sorozata nem minősíthető speciálisan magyar jelenségnek. Az elszenvedett kudarcok nyomán 972-ben Géza nagyfejedelem alapvetően új politikai irányvonalat kezdeményezett. Hittérítőket kért Ottó német-római császártól, amely jelezte, hogy a kereszténységhez csatlakozó ország nyugati orientációt kíván követni. Gézának más választása nem is nagyon volt, mert a magyarságot Bizánc inváziója fenyegette, amely ellen érdemi segítséget csak nyugatról lehetett remélni. A tárgyalt három évszázad magyar külpolitikáját nagymértékben – bizonyos időszakban egyenesen döntő módon – meghatározta a sajátos geopolitikai helyzet: az ország a német birodalom és Bizánc között helyezkedett el. Géza kiváló diplomáciai képességeit dicséri, hogy a nagyfejedelemség teljes függetlenségének megőrzése mellett létesített jó viszonyt a németekkel, míg a cseh és a lengyel állam nem tudta elkerülni a hűbéri viszony vállalását.

Géza megkezdett művét fia, István folytatta, mégpedig jelentős külföldi segítséggel. A korban megszokott esetnek számított, hogy egy uralkodó belső ellenségeivel külső erők segítségével számolt le. István seregében a németeken kívül normann és oroszvarég fegyveresek is szolgáltak. István szuverenitását erősítette, hogy a királyi cím és a koronát a pápa adományozta neki, de ezt a német császár beleegyezésével tette.

Mivel István figyelmét elsősorban az állam megszervezése kötötte le, érthető, hogy a külpolitika szempontjai a belpolitikának rendelődtek alá. A király tudatos békepolitikát folytatott. Országának a Kelet és a Nyugat közötti összekötő kapocs szerepét szánta. Ezt a törekvést jelzi a jeruzsálemi zarándokút megnyitása.

A német–magyar kapcsolatok barátságos jellegében 1024-ben következett be fordulat: az új uralkodó, II. Konrád célja Magyarország hűbéri hódoltatása volt, ami ellen István határozottan felvette a küzdelmet, és sikerrel háritotta el a német hatalmi törekvést. Ennek jelentőségét akkor tudjuk igazán fölbecsülni, ha a térség többi államának korabeli helyzetét vetjük össze Magyarországéval: Cseh- és Lengyelország német hűbér vállalására kényszerültek, Bulgária, Szerbia Bizánc tartományai, Horvátország pedig Bizánc hűbérese volt, tehát függetlenséggel csak István országa bírt.

Kevésbé sikeres külpolitikát folytatott István utódja, Orseolo Péter, aki türelmetlen magatartásával maga ellen fordította a magyar előkelőket és a pogánysághoz vonzó köznépet is. Aba Sámuel letaszította trónjáról, Péter menekülésre kényszerült, majd visszatérése után hűbéresküt tett III. Henrik német-római császárnak, és így az ország elveszítette féltve őrzött függetlenségét. A magyar előkelők körében azonban erősen élt az önálló államiság igénye, ezért visszahívták a trónra a korábban külföldre

menekült Vászoly-fiakat, Andrást, Bélát és Leventét. A német nagyhatalmi törekvésekkel határozottan szembeszálló András király 1047-ben koronát fogadott el IX. Konstantinos Monomakhos bizánci császártól, ezzel formálisan elismerte maga fölött a bizánci uralkodó főségét, de ez nyílt behódolással nem járt, a gyakorlatban nem befolyásolta a magyar állam szuverenitását, a király nemzetközi tekintélye viszont megnövekedett. I. András egyházpolitikájában kelet és nyugat felé egyaránt nyitott volt, de fenntartotta Szent Istvánhoz hasonlóan a nyugati egyház hegemóniáját.

Az egymást követő trónviszályok során a versengő felek az országgal szomszédos hatalmakat bevonva igyekeztek felülkerekedni egymáson, így a belső ellentétek nem kedveztek egy önálló és aktív magyar külpolitikai irányvonal kialakulásának. Változik a helyzet a Szent László uralkodásával fémjelezhető konszolidált időszakban. A nemzetközi politikát meghatározó eseménysor a pápaság és a császárság küzdelme, kedvező lehetőséget biztosított Lászlónak, hogy elismertesse a pápával trónigényét. Mivel IV. Henrik Salamont támogatta, VII. Gergely pápa elismerte Lászlót a magyarok királyának, amelynek értékét megnöveli az a tény, hogy László ezt a pápai hűbér vállalása nélkül érte el. Nemzetközi jelentősége is volt az 1083-ban végrehajtott szentté avatásoknak: egyrészt Magyarország jelezni kívánta a külföldnek, hogy az ország a belső válságok és a külső támadások ellenére is keresztény maradt, másrészt László azzal, hogy VII. Gergelyhez, és nem az ellenpápához fordult, kifejezésre juttatta: továbbra is a pápaság oldalán áll az investitúra-harcban. 1088 körül azonban László felhagyott korábbi pápapárti magatartásával, és semleges álláspontra helyezkedett. Ennek kettős oka volt. Mivel Salamon már nem állította szembe Lászlót a német birodalommal, a magyar király sem szövetkezett a császár ellenfelével, a pápával. A másik, igen nyomós ok az volt, hogy az egyház által később szentté avatott László nem volt hajlandó elismerni a reformpápaság világi főhatalom iránt támasztott igényét, azt határozottan elutasította.

Szent László sikeresen vette föl a küzdelmet a keletről fenyegető nomád (besenyő, úz) támadásokkal szemben, amelyek a magyar államiséget alapjaiban veszélyeztetették. Ezek a népek ugyanolyan kalandozó hadjáratokat folytattak, mint a 9–10. századi magyarok. Mivel végül is önálló államot nem sikerült létrehozniok, maradékaik beolvadtak a Magyar Királyság és a környező országok területén élő népekbe.

Szent László közelebbről nem ismert időpontban Bácsra helyezte át a kalocsai egyházmegye központját. Ezzel kapcsolatos az ún. „keleti angolok” története.

Az 1066-os normann hódítás után 1075-ben nagyszámú angol lovag érkezett Konstantinápolyba, akiknek a baszileusz, a bizánci császár többéves szolgálat után területet adományozott birodalma északi részén. Az angol lovagok nem kívánták a görög vallást követni, ezért Magyarországról kértek maguknak papokat és püspököket. A püspökszenteléshez már érsekre volt szükség, erre a területileg illetékes kalocsai érsek vállalkozhatott. Valószínű, hogy Szent László a kalocsai érsekség Bácsra való áthelyezésével nem uniós törekvéseket kívánt szolgálni, hanem határozott latinizációs szándékai voltak: földrajzilag közelebb vive a magyar érsekség központját az angol lovagok területéhez, olyan vidéken kívánta uralkodóvá tenni a latin rítust, ahol korábban Konstantinápoly gyakorolt fennhatóságot.

1091-ben Szent László lényeges fordulatot hajtott végre a magyar külkapcsolatokban, a megerősödött, stabilizálódott államot az expanzív külpolitika útjára léptette, és meghódította Horvátországot, ami kielezte a viszonyt a pápasággal, mivel Róma Horvátországot saját hűbérének tekintette. 1091 fontos dátum a magyar külpolitiká-

ban: innentől kezdve a Balkán az egyik kulcskérdés a külkapcsolatokban. A konfliktust Szent László utódja, Kálmán oldotta meg, akinek sikerült egyházpolitikai engedmények fejében elérnie, hogy a pápaság elismerte a magyar király főségét Horvátország fölött, és így kezdetét vette a sok évszázados magyar–horvát együttélés. Kálmán külpolitikája a német hatalmi törekvések következtében, és vetélytársa, Álmos trónigényének német támogatása miatt is pápapárti irányvonalat követett.

Kálmán idejében jelentkezett egy új motívum a magyar külpolitikában: beavatkozás az orosz fejedelemségek közötti belső küzdelembé, amelynek kiváltó oka a 12. század végéig még nem a hódító törekvés, hanem, a dinasztikus politikai szempont volt.

Kálmán halálát követően az ország külpolitikai helyzete megrendült, újabb eredményes és aktív külpolitikai vonalvezetésről II. (Vak) Béla uralkodásának második felétől beszélhetünk. 1135–36 táján II. Béla király elragadta Velencétől Közép-Dalmáciát Spalato központtal. Összességében véve megállapítható, hogy Vak Béla király külpolitikája megszilárdította a királyság nemzetközi helyzetét: az 1070-es évek eleje óta először fordult elő, hogy az ország sem a pápasággal, sem a császársággal, sem Bizánccal nem állt konfliktusban.

Az 1146–1157 közötti időszak volt a honfoglalás óta a magyar külpolitika legaktívabb, legtevékenyebb időszaka. Magyarország egyidejűleg avatkozott be Oroszország és a Balkán ügyeibe. A német birodalommal és Bizánccal szemben álló francia–normann koalíció ügyét mozdította elő II. Géza által, hogy több alkalommal e tábor oldalán vont be a szerbeket a küzdelembé, és összekötő kapcsot képezett az orosz Kijev és a normann Palermo uralkodói között. Élénk diplomáciai tevékenysége révén többször békítette össze az egymással versenyző orosz fejedelmeket, rendszeresen beavatkozott az orosz, a német, a szerb és a bizánci belviszályokba. A Géza által tervezett kelet-közép-európai szövetségi rendszer Kijev, Halics, Magyarország, Szerbia és Bizánc között végül is nem jött létre.

A korábbi történetírás szerint Bizánc a 12. század során mindvégig befolyása alá kívánta vonni Magyarországot. A szerző szerint ezt a törekvést egyértelműen csak az 1162–1167 közötti évekre vonatkozóan lehet kimutatni. 1162-től Bizánc fő célja Magyarország hűbéri alávetése volt. Ez az időszak 12. századi történelmünk legválságosabb időszaka: az országnak meg kellett küzdenie állami függetlenségeért. III. István király egyes külpolitikával, német, cseh, osztrák és stájer támogatással vészelté át ezt a nehéz időszakot; az ország önállóságát, szuverenitását megvédte, de Horvátország, Dalmácia, Bosznia és a Szerémség Bizáncé lett.

A szerző nem tartja megalapozottnak azt a széles körben elterjedt nézetet, mely szerint Manuel császár Béla herceg (a későbbi III. Béla) személyének felhasználásával magyar–bizánci perszónalunio megeremtésére törekedett volna.

III. Béla király uralkodása külpolitikai szempontból két szakaszra osztható, az 1180-ig terjedő időszak a defenzív, óvatos külpolitikát folytatta, amely elsősorban Bizánc, Velence, Halics és Szerbia ellen irányult. Orosz földdel, Haliccsal kapcsolatban először III. Béla idején jelentkezik a területi hódítás szándéka, de ez nem jár eredménnyel.

Bizánccal szemben a király határozottan védelmezte a magyar érdekeket, de amikor a bizánci császár szembetalálta magát a normannokkal, akik nagyhatalmi törekvéseikkel a Balkánt is veszélyeztették, III. Béla a vele rokonságban álló császár mellé állt, mivel érdekeit kevésbé veszélyeztette egy meggyöngyült Bizánc, mint a világhatalomra törő normannok, akiknek királya a német-római császárral létesített rokoni kapcsolatot.

III. Béla nagyformátumú politikus volt, külpolitikájának alakításakor nemcsak a környező országok viszonyait vette figyelembe, hanem távolabbi térségekre is kiterjesztette a figyelmét. Dinasztikus kapcsolatot létesített a francia uralkodóval és Aragóniával. Ő volt az első magyar király, aki keresztes hadjárat megindítását tervezte, de halála megakadályozta ennek kivitelezését.

III. Béla az Árpád-ház egyik legjelentősebb uralkodója, megszilárdította a királyi hatalmat, és az országnak komoly nemzetközi tekintélyt szerzett. A kelet-közép-európai térség politikai-uralkodói kérdéseinek eldöntésében Magyarország erős hatalomként döntő szerepet játszott III. Béla uralkodásának második felében.

A sorozat harmadik kötetének szerzője *Kristó Gyula*. A könyv egy nagyszabású szintézis, amely eredetileg egy kétkötetes Magyarország története című mű egyik részét alkotta volna. Ez a mű végül is nem született meg. A szerző a kéziratot a legújabb kutatási eredményekkel felfrissítette, de fő mondanóját tekintve változatlanul adta közre.

A magyarság őstörténete és az Árpád-kori történelem előtt helyet kapott a könyvben a Kárpát-medence magyar honfoglalást megelőző története is. A történelmi Magyarország területe ősi idők óta fogva emberek által lakott terület. Az olvasó nyomom követheti (a régészeti leletek alapján) a kőkorszak, a fémkorszak embereinek emlékeit, csakúgy, mint a népvándorláskor leletanyagát. A római hódítás révén a Dunántúl Pannonia néven provincia lett, majd Traianus császár i. sz. 101-ben és 105-ben indított hadjáratainak eredményeképpen meghódította Daciát, amely nagyjából a mai Erdély területének felelt meg. A 3. században a terület a gótok kezébe került.

A népvándorlás korában gyorsan követik egymást a különböző hódító népek, germánok, hunok, avarok. A 670-es években a Kárpát-medencébe került keleti etnikum kapcsán merült fel az ún. „kettős honfoglalás” elmélete, amely szerint az ekkor idekerült nép magyar lett volna. A felsorakoztatott érvek azonban nem meggyőzőek: bizonyossággal állapítható meg, hogy a 670 utáni években a Kárpát-medencében feltűnő új népség etnikumát tekintve nem magyar volt, hanem etnikailag kevert, amelyben kelet-európai és ázsiai elemek (főleg onogur-törökök) egyaránt megtalálhatóak voltak.

A 9. századi Kárpát-medence történetének nyitott kérdése a könyv szerint Nagy-Morávia területi kiterjedése. Vannak olyan források, amelyek megengedik azt a feltételezést, hogy volt egy déli Morávia is, amely az Al-Dunával volt határos. Nem világos a két Morávia egymáshoz való viszonya. Még az is elképzelhető, hogy Szvatopluk uralkodása alatt a két Morávia területe a Duna–Tisza közén keresztül területileg érintkezett egymással.

A Kárpát-medence honfoglalást megelőző történetének ismertetése után a magyar őstörténettel folytatódik a könyv. A magyar nyelv bizonyítottan a finnugor nyelvek közé tartozik, amelyek egy kiterjedtebb nyelvcsalád, az uráli részei. A nyelvészeti paleontológia legfrissebb eredményei, valamint a pollenanalízis megállapításai arra mutatnak, hogy az uráli őshaza az Északi- és a Középső-Urál hegységben, valamint az ettől keletre, az Ob folyó alsó és középső folyása mentén elterülő nyugat-szibériai területen volt. Az eredeti halász-vadász életmódot folytató őseink az ugor korban az i. e. II. évezred folyamán tértek át a földművelő és állattenyésztő életmódra.

Az ugor egység felbomlását követő másfél évezredes időszakra vonatkozóan semmiféle biztos támpont nem áll rendelkezésünkre, amelyek alapján képet alkothatnánk a korabeli magyarságról. Nem állapítható meg pontosan, mikor kerültek át az ősmagyarok az Urál nyugati oldalára.

Kristó Gyula nem tartja megalapozottnak azt a korábban elfogadott állítást, mely szerint az ősmagyarok 463 táján a Kubán folyó vidékére, a Kaukázus előterébe vonultak volna. Ennélfogva nem fogadhatók el azok a későbbi utalások sem, amelyeket több kutató a Kaukázus előterében állítólagosan megtelepedett magyarokkal hozott összefüggésbe.

Baskíriában a magyarság török népességgel került kapcsolatba, itt a magyarok közelebről nem ismeretes időpontban (750 és 830 között) két ágra szakadtak, és történetük elvált egymástól. Az egyik ág helyben maradt, őket találta meg Julianus barát a 13. században, a másik déli, illetve délnyugati irányba vándorolt, és Levedia, majd Etelköz megszállása után a Kárpát-medencében telepedett le.

Igen nehezen határozható meg mind Levedia fekvése, mind pedig az időpont, amikor a magyarok odaköltöztek. A már említett 750–830 közötti időszakra tehető időben a magyarok egyik ága a Dontól nyugatra fekvő területre költözött, a pontosabb helymeghatározás nehézkes, valószínűnek látszik a magyarság jelenléte az Ingul folyó vidékén. Itt a magyarok a kazár kaganátus katonai segédnépét alkották. Ekkor honosodott meg körükben a kettős királyság intézménye, élén az istenként tisztelt főfejedelemmel, a kündével, illetve a tényleges katonai hatalmat kezében tartó gyulával. A besenyőktől elszenvedett vereség után a magyarok Etelközbe költöztek, amelynek földrajzi fekvését Levediaéhoz hasonlóan nehéz meghatározni, annyi bizonyos, hogy attól nyugatra feküdt. Nem lehetett messze a Kárpát-medencétől, a legvalószínűbb, hogy Etelköz a Kárpátoktól keletre húzódó, a Szeret, Prut, Dnyeszter, Déli-Bug és Dnyeper folyók által szabdalta területet jelentette.

A honfoglalás Árpád künde és Kurszán gyula vezetésével zajlott le, több évig tartó folyamat volt, míg a magyarság a Kárpát-medence egészét biztosította magának. 907-ben a magyarok győzelmet arattak a bajorok fölött, ennek eredményeképpen az Enns folyóig terjesztették a fennhatóságukat, és ezzel lezárult a honfoglalás eseménysora.

Az új hazában élő honfoglalók félnomád életmódot folytattak, döntő szerepe az állattartásnak, mégpedig a nagyállattartásnak volt, de ismerték a földművelést is, amelynek ekkor még alárendelt szerepe volt.

A kalandozásokat illetően Kristó Gyula arra a megállapításra jut, hogy az alapjában véve törzsi szinten szervezett vállalkozásokban nemcsak az előkelők és kíséretük, hanem az egész társadalom érdekelt volt. A 955-ös augsburgi vereség után lezárultak a nyugati irányú zsákmányoló hadjáratok, majd rövidesen megszűntek a déli irányban vezetett akciók is.

A társadalom súlyos válsághelyzetbe került, amelynek megoldására egy nagyformátumú politikus, Géza fejedelem tette meg a kezdeményező lépéseket. Ottó császárnak békét ajánlott, és papokat kért országa keresztény hitre térítéséhez. Géza fejedelem még nem tudta hatalmát az egész országra kiterjeszteni, a nagyhatalmú törzsi előkelők, akik valóságos „törzsi államok” élén álltak, képesek voltak dacolni vele. Apja halála után (997) István folytatta tovább a térítést, illetve látott hozzá az államszervezéshez. Kemény harcokat kellett folytatnia a törzsi előkelőkkel. 997-ben nagybátyja, Koppány követelte magának a nagyfejedelmi hatalmat. István külföldi hívei és magyar alattvalói segítségével verte le Koppányt, majd a pápától kapott koronával királlyá koronáztatta magát. Anyai nagybátyjával, az erdélyi Gyulával 1003-ban számolt le, röviddel ezután győzte le a Dél-Erdély fölött uralmat gyakorló Keánt, akit bolgár alattvalói kagánnak neveztek (ebből ered a Keán név), szláv alávetettjei pedig vajdának hívhatták, és innen eredhet az utóbb egész Erdélyt átfogó vajdai méltóság. Egyik vélekedés szerint

e Keánban a bolgár cár kereshető, akivel István tényleg hadakozott. Más felfogás szerint Keán Dél-Erdélyben bolgár eredetű, de elmagyarosodó törzsi „állam”-szerű képződmény élén álló személy volt.

Erőszakos térítő tevékenység folyt a pogány fekete magyarok Duna–Dráva vidéki területén, akiknek alávetése érdekében István 1008–1009 táján katonai erőt is bevetett. Ez összefüggésben lehet a kalocsai érsekség megszervezésével.

A Tisza–Maros szögletében nagy hatalmat gyakorló Ajtony leverésére az 1020-as évek végén, valószínűleg 1028-ban került sor. Ajtony törzsi államának felszámolása után István a maga uralma alatt tudhatta az ország egész területét.

A király megszervezte a vármegyarendszert, amely kettős funkciót hordozott. Jelentette a várhoz tartozó, körülhatárolt területet, amelynek népei fölött az ispán igazgatási és igazságszolgáltatási feladatokat látott el. Másrészt szintén a comitatus szóval fejezték ki a várszervezethez közvetlenül tartozó, és gyakran a megye területén kívül eső birtokok összességét, amelynek népei fölött a várispán földbirtokosi jogokat gyakorolt.

István állam- és egyházszerző tevékenysége megvetette a középkori magyar állam alapját, de a király halála után az országnak újabb súlyos válsághelyzettel kellett megküzdenie. A pogánylázadásokon és külső hódító kísérleteken úrrá lévő I. András király volt az első magyar uralkodó, aki dinasztikus országmegosztásra kényszerült. Nem igazolható, hogy a hatalom megosztása türk mintára történt volna. Az uralkodó uralomra vágyó öccse, Béla herceg és hívei nyomására szánta el magát az ország egyharmadát kitevő dukátus létrehozására, amely további viszálykodások magvát hintette el. Az ország a trónküzdelmek örvényébe került, miközben sikeresen dacolt a német hódító törekvésekkel és a keleti nomád támadásokkal. A belső rend megszilárdítása és az ország tekintélyének helyreállítása Szent László és Kálmán nevéhez fűződik.

A 12. században az országnak meg-megújuló külső hódító törekvésekkel kellett szembenéznie, miközben egyik-másik uralkodónak arra is maradt ereje, hogy expanziót kezdeményezzen. Az ország függetlenségét sikerült megőrizni, sőt a század végén III. Béla uralkodásának idején Magyarország a kelet-közép-európai térség egyik jelentős hatalmává vált. III. Béla jegyzője volt Anonymus, aki 1210 körül írta meg gesztáját a magyar honfoglalásról.

Igen szerencsés megoldásnak találjuk, hogy a könyv következő két fejezete (V. és VI.) a gazdaság, a társadalom és a művelődés 11., 12. és 13. századi fejlődését folyamatosan követi nyomon, amely az olvasó számára megkönnyíti a 11. századtól a 13. század végéig lezajlott fejlődés egybevetését. Tulajdonképpen néhány tucat oldalon (179–233) egybefüggő, tömör és jól áttekinthető Árpád-kori gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetet kap az olvasó, amely a kötet népszerűségét valószínűleg különösen az egyetemi és főiskolai történészhallgatók körében fogja növelni.

A 13. század jelentős változásokat hoz az ország életében. II. András király hozzákezd a birtokadományozási politikához, amely a közhiedelemmel ellentétben nem azt jelentette, hogy a király egész megyéket adományozott el magánbirtokosoknak, hanem azt, hogy az illető megye területén lévő királyi birtokokat és a hozzájuk kapcsolódó közhatalmi jogokat idegenítette el az uralkodó. A szerviensek felvették a küzdelmet ezen – számukra kedvezőtlen – politika ellen, és kikényszerítették az Aranybullát. Másrészt Béla herceg (a későbbi IV. Béla király) megkezdte a birtokviszavételeket, amellyel elidegenítette magától a hatalmi elitet. Részen ezzel magyarázható, hogy a tatárjárás idején a király nem volt képes hatékony ellenállást szervezni a külső hódítók ellen.

IV. Béla politikusi nagyságát tanúsítja, hogy a tatárdulás után képes volt felülvizsgálni saját helytelen politikáját, és megértve az idők szavát, maga is birtokadományozásba kezdett, azzal a feltétellel, hogy a birtokosok kötelesek várat emelni, magánhadsereget felállítani, és újabb tatártámadás esetén védelmet nyújtani a környék lakosságának. A 13. század második felében nagyszámú vár épült az ország területén, ez együttjárt a központi hatalom erőtlenedésével. A nagybirtokosok váraikra támaszkodva már az uralkodóval is dacolni merészelték, így tehát nem csodálkozhatunk rajta, hogy a század második fele a belső anarchia időszaka, és egyben az ún. tartományúri hatalom kiépülése is erre az időre esik. A tartományurak nagyhatalmú földbirtokosok, akik várakkal, magánhadsereggel rendelkeznek, birtokaikon uralkodót megillető jogokat gyakorolnak, és nem tartoznak más földbirtokos famíliájába, fölöttük már csak a király áll.

A belső zűrzavar tetőpontját IV. (Kun) László uralkodása jelenti. Az ő udvari papja volt Kézai Simon, aki történeti művében megfogalmazta a kialakulóban lévő köznemesség politikai-társadalmi törekvéseit.

Az elhatalmasodó anarchián III. András, az Árpád-ház utolsó királya próbált úrrá lenni, részsikereket el is ért, de halála után az Anjou-házból származó Károly Róbertre várt a tartományurak megtörése és az állam helyzetének megszilárdítása.

Új jelenség az Árpád-kor végén a korai rendiség bizonyos jegyeinek feltűnése. 1298-ban Pesten országgyűlést tartottak a főpapok, nemesek a szászok és a kunok III. András távollétében. Rendi-képviselési jelleget tükröz a törvény egyik cikkelye, amikor a királyi tanácsról úgy rendelkezett, hogy a király három hónaponta váltakozva két-két püspököt és nemeset tartson maga mellett, s a nemesek az ország minden nemesében képében álljanak az uralkodó oldalán. Ugyancsak a rendi jelleg nyilvánult meg abban, hogy az országgyűlés törvényt alkotott, s ez a király és az előkelők utólagos megerősítése következtében lépett hatályba.

A sorozat már megjelent és a közeljövőben megjelenő újabb köteteit nemcsak a szakemberek, hanem a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja. A kötetek használatát genealógiai táblázatok és térképek segítik, illetve részletes szakirodalmi tájékoztató könnyíti meg a további eligazodást.

Selbők Ferenc

Várostartörténet – évszámokban

SZEGED TÖRTÉNETI KRONOLÓGIA A KEZDETEKTŐL 1944-IG

Mintha jó csillagok állnának a szegedi helytörténetírás fölött, hiszen a doyen *Hábermann* Gusztávot (Polgári családok életrajzi lexikona) mostanában követte a következő nemzedék soros monográfiakötete (*Szeged története 3/1–2. Gaál* Endre szerkesztésében), sőt a föltámadt Szeged c. folyóirat is rendszeresen szól múltunkról. A monográfia kísérelőkötetként most megjelent Szeged kronológia pedig belbecs és külön tekintetében egyaránt szerves része a nagy műnek.

Alig száz oldalon számba venni egy város több ezer éves régmúltját és az eseményekben sűrű közeli századokat – komoly koncentrációt jelent. A *Kristó Gyula* vezette alkotócsoporthal sikerrel oldotta meg a sűrítés-válogatás feladatait.

Az öthalmi rénszarvasvadász (i. e. XXV. évezred) és az első szovjet katona megjelenése (1944. október 10.) közötti évezredekben a hét szerző a következőképp osztozott: *Trogmayer Ottó* (a kezdetektől 1138-ig), *Petrovics István* (1183–1543), *Tóth Sándor* (1543–1719), *Deák Ágnes* (1719–1849), *Gaál Endre* (1849–1919), *Serfőző Lajos* (1919–1944) és *Baranyai Zsolt* (művelődéstörténet). Mind a szerzők, mind a lektorok avatott tollú kutatói helytörténetnek, munkatársai és szerkesztői a négykötetes várostörténetnek.

A szerzők időkerete nem jelent korszakolást, ebben is megfelel a kötet a műfaj sajátosságainak, egyúttal hangsúlyozza a település folyamatosságát. A monográfia újkori tagolása és ennek megfelelően praktikusán a kronológia szerzőgárdája is igazodik ugyan az országos periodizációhoz, azonban mind az alpműben, mind a most ismertett kézikönyvben mindenkor a város áll a középpontban. Érdekesen jelzi ezt a szemléletet a szerzői munkamegosztás néhány dátuma, melyek köztörténetünkben meglehetősen „hétköznapi” évszámok. (1183: Szeged nevének előfordulása írott forrásban; 1543: a város feldúlásával kezdődik a hódoltság, a szandzsák megszervezése; 1719: a szabad királyi városi jog helyreállítása.)

Az országos események csak a városhoz kötődés arányában kapnak helyet a kötetben. Ez annál inkább érthető, mert a *Benda Kálmán* főszerkesztésében megjelent – ez esetben is mintául szolgáló – négykötetes „Magyarország történeti kronológiája” bőséges tájékoztatói lehetőséget nyújt. Ugyancsak eltekintettek az 1973-ban a városhoz csatolt községek adatbázisától, mivel a korszakhatárt korábban vonták meg, illetve ezen települések már külön-külön kiadták, vagy készítik a maguk történeti szintézisét, tanulmánykötetét. A Szeged története megjelent 1–3. kötete pedig bizonyítja, hogy a város és vidéke problémával, a város központi szerepkörével, a szűkebb és tágabb vonzáskört tekintve is részletesen foglalkoztak.

A szikár műfajnak tekinthető kronológiában az egyetlen rendező elv a szigorú időrend. Az adatok megbízhatósága az őskorban még – az egyre pontosabb kormeghatározások ellenére is – csak az évezredek behatárolásig terjed, míg a múlt század végén néha már az események napszakra ismertek (1895. január 27-én délelőtt kubikosok tüntettek a Széchenyi téren).

A szerzők itt tehát nem minősítik a tényeket, nem utalnak a különféle összefüggésekre, előzményekre és következményekre, nem okadatolják az eseményeket. Legfeljebb a szelekcióval minősítenek, mivel időben előrehaladva egyre nagyobb mennyiségű adatot tártak fel. Csakis ezen imponáló forrásismeret alapján lehetett ilyen tömör-arányos kronológiát „mellékelni” a monográfiához. A szelekció tehát nemcsak terjedelmi korlátok miatt szükséges, hanem – még a korai, viszonylag forrásszegény korszakokra nézve is – a legfontosabb tények kiválogatásával törekedtek a szerzők a városlét minél sokoldalúbb bemutatására. A műfaj sajátossága még, hogy a történelem elemei nem egyformán datálhatók. Pl. a gazdasági-társadalmi folyamatok megismerésére ismét az alpműhöz kell folyamodnunk.

A legtágabban értelmezett városépítés szinte sohasem jelentett nyugodt alkotómunkát: hol a természeti csapások, (árvíz, tűzvész és járványok), hol az idegen hódítók vagy belharcok gátolták a fejlődést. A Tisza és Maros természetesen meghatározta a település kialakulását és boldogulását. Ha a sok gazdasági létfeltétel közül most csak az

áruszállítást vesszük figyelembe, talán legtöbb előny (és pl. adóviszály) a sóból származott. A krónikákból azonban az is kiderül, hogy ezek a folyók rendkívül „veszélyes üzemek”. Olykor emberfeletti erőfeszítésekkel sikerült elhárítani a gátszakadás következményeit (1770, 1813), máskor csaknem végzetes lett a csapás (1877-ben a Maros áradása Újszeged 111 házából csak hetet hagyott meg).

A város fekete krónikájában nyilván 1879. március 12. a legjelesebb nap. „Hajnali fél 2 órakor a vihartól felkorbácsolt víztenger a rókusai pályaudvar közelében (a 97. és 98. sz. órházak között) mintegy 25 m szélességben átszakítja az alföldi vasút töltését. Az áradat először Rókust és Felsővárost éri el, reggelre beborítja az egész várost. Az elmenekülni nem tudók a Szent György-iskola, a minoriták zárdája, a Zsótér-ház, az árvaház, a főreáliskola, a piarista gimnázium helyiségeiben, a vár sáncán, a vasúttöltésen zsúfolódtak össze. A következőkben a vasútállomásról naponta 20 vonatot indítanak a hajléktalanná váltak elszállítására. 35 ezren maradnak Szegeden és a tanyákon. Az árvíz mentési munkálataiban részt vesz Csontváry Kosztka Tivadar festőművész.”

Nemcsak az évfordulókon fölzúgó harangok emlékeztetnek erre a szomorú eseményre, hanem a Fogadalmi templom, a Segedi György alkotta emlékmű, a néhány árvízi szintjel és a városkép szinte naponta fölidézheti, hogy akkor a víz volt az úr, aztán az ember. 165 életet követelt az ár és elsodorta az épületek többségét – a kár helyrehozhatatlannak tűnt. A hivatalos intézkedések mellett országos és nemzetközi gyűjtés enyhített a szenvedők sorsán.

A kronológiában tehát nem véletlenül ez a „legsűrűbb év”, a legtöbb adattal. Bár kárpótolná a történelem Szegedet egy „csillagórával”, a föllendülés és siker elemeinek bőségével. A múltban az árvizek mellett különösen nagy veszélyt jelentettek a tűzvészek. 1813-ban pl. egyszerre támadt a két elemi csapás.

A járványok sem kímélték a várost. A pestisről öt alkalommal számol be a kronológia, tífusz és himlő is pusztított. Talán a legtöbb áldozatot a kolera követelte (1831: 521 halott), az utolsó járvány esetén, 1873-ban 456 betegből 331 halt meg.

A hadtörténet különösen kedvelt területe a kronológiának, mivel a csaták és békék idejét többnyire ismerjük. A „huzatos” Kárpát-medencében Szeged is a hadak útján fekszik. Így felénk Attila halálával (453) a világtörténet már régen helyi eseménynek számít. A hun fejedelem sírjának szentelt *Trogmayer*-dosszié publikálása nyilván nemcsak szórakoztató lenne, hanem tanulságos is. A török terjeszkedés elleni küzdelem kiemelkedő és maradandó eseményei kötődnek a városhoz. Itt kötött békét 1444-ben I. Ulászló és I. Murád. 1552-ben Tinódi históriás éneket költött a szegedi veszedelemről. A 143 éves hódoltság alól 1646. október 23-án szabadult föl a város. Bár e korszak kutatásában is szép eredményeket ért el a helytörténetírás, a lakonikus adatok (bégek és bírák neve, adóösszeírás) mintha jeleznék, hogy az itt felnövekvő fiatal turkológusokra még nagy feladatok várnak.

A békétlen időkben igen mostoha állapotba került a város; 1596-ban háromfelé is adózott: a török mellett a magyarok királya és az erdélyi fejedelem is követelte járándóságait.

A szegedi vár története foglalata lehet az egykorú várostörténetnek: 1280-ban felépült, s hat századon át dacolt a természettel (1692-ben egyik oldala a Tiszába dőlt) és az ellenséggel. Többször megerősítették (1542 Fráter György, 1548-ban pedig a török). A műemlékvédelem születésének évében a város lebontatta (1883).

A vár helyén és az árvíznek köszönhető tiszta terepen lehetőség nyílt egy modern rekonstrukcióra. A világvárosok (Párizs, Bécs, Budapest) példáját követő városrendezés

nyomán Szeged valóban szebb lett, mint volt. A kronológia datálja az urbanizációs folyamat előzményeit és az infrastruktúra kiépítését (vízellátás, közvilágítás, közlekedés stb.).

„1869 folyamán Pick Márk megnyitja terményüzletét, amelyet paprikaőrítő teleppel és paprikakereskedéssel bővít. 1883-ban kap iparendélyt szalámi készítésére.” – Mi minden sűrűsödik egy-két sorban: az ország és a város mezőgazdaságra épülő ipari-kereskedelmi fellendülése, Szeged világhírű specialitásainak (paprika, szalámi) megjelenése, a zsidóság szerepe a prosperitásban, egy család hosszú távú karrierjének kibontakozása stb.

A gazdasági fejlődés kölcsönhatásban volt a lakosság növekedésével: Szeged sokáig a legnépesebb vidéki város. Nemcsak a bevándorlók gyarapították, nagyarányú volt a természetes szaporodás is. A statisztikus korból közli a kronológia a népszámlálási eredményeket. Az asszimilációra a középkori délszláv (szerb, bunyevác) és a német nevek ritkulásából, elmagyarosodásából is következtethetünk.

Sajátos társadalmi jelenség volt Szeged körül a betyárvilág, melynek kettős megítélése a hőskultuszban és a közbiztonsági szempontokban nyilvánul meg. A konzolidált polgári világ igényli a közrendet, tehát a központi hatalom képviseletében Ráday kormánybiztos a helybeliek segítségével fogta el Rózsa Sándort és társait (1869. január 12.) Ők ugyan elsofordtak a börtönben, de túlélte őket a betyárromantika. Erről tanúskodik a gazdag néprajzi hagyomány, melynek tanulmányozására és a téma legjobb ismerőjével, Szabó Ferencsel való konzultációra nemrég még Japánból is érkezett hozzánk egy kutató.

A társadalmi nyilvánosság fórumait (sajtó, egyesületek) hazánkban is a polgári átalakulás hívta életre. Az első szegedi lap (Tiszavidéki Újság 1849. január 1.) megjelenése a polgári forradalom és szabadságharc idejére esik. Az első helyi egyesület még a reformkorban alakult (Belvárosi Casino 1829); Gaál Endre közli a legfontosabbak alakulási évét, a monográfiában pedig részletesen elemzi működésüket. Jóllehet, a város holdudvarával nem foglalkozik e kötet, a Szatymazi Népkör említése mégsem kakukktojás. Az „egyenlőség, testvériség, hazafiság” jelszavával alakult társaságot 1898-ban engedélyezte a Belügyminisztérium. Sok szegedi polgár örökölt vagy vett itt szót, az intelligencia jó része – a többi középvároshoz hasonlóan – a környéken töltötte a nyári szabadságot. Nemcsak az új mezőgazdasági kultúrák és eljárások terjesztésében, hanem a helyi kör megszervezésében is szerepük volt.

Az egyház mint hagyományos társadalmi szervezet mindvégig kellő teret kap a kötetben. Mivel a szegedi Gellért-kutatás igen elismert, aligha véletlen, hogy az első egyházi adatok egyike az ő csanádi püspökké szentelése (1030). Közlik a jelentősebb templomok építési idejét (Dömötör templom 1338 előtt; Alsóvároson a XIV. század első felében; a Fogadalmi templom szentelése 1930; a szerb templom ikonosztáza 1761-ben; a zsinagóga avatása 1843-ban, a Schulek tervezte Kálvin téri református templom 1883-ban). A szerzetesrendek a vallás mellett kitűntek karitatív tevékenységükkel is. A piaristák pedig meghatározó szerepet játszottak az oktatásban (1721, gimnázium).

Egy város rangját neves látogatói is fémljelzik. Szegedet a királyok és más közjogi méltóságok csakúgy megtisztelték, mint a közelet és kultúra kiválóságai. A város első király vendége IV. László (1282). Némely királyunk többször is járt Szegeden, Mátyás pl. öt alkalommal. Ferenc József 1857-ben látogatta meg a várost, amelynek ez a megtiszteltetés közel 40 ezer forintjába került. Az árvíz után még kétszer jött el a király (1879, 1883).

Magyarország kormányzói szintén többször megfordultak a városban: Hunyadi nyolc alkalommal járt itt, Horthy kinevezés utáni első vidéki útja is ide vezetett. Különösen híres Kossuth toborzó körútja 1848 őszén, ill. az ún. Zsótér-házban írta alá a román Balcescuval a Békélési Tervezetet (1849. július 14.). Széchenyi két alkalommal volt a város és a kaszinó vendége (1833, 1846). A külföldi látogatók közül most csak a Szeuicsatorna építésével világhírűvé vált Lesseps Ferdinándot említjük meg (1883).

Helyet kapott a kronológiában számos archeontológiai adat. Ezek nemcsak „személyi hírek”, mivel az előjáróság megválasztása kifejezi az autonómiát, a tisztikar kinevezése pedig a függőséget. A város első ismert bírójának a neve Miklós fia Péter (1368). Zsigmond parancsára 1412-ben az alszegedi közösség évente Szent György napján 40 tagú közösséget választ, akikből maguk választanak bírát és esküdteket. A helyi hatalmi küzdelem esetenként tragikus fordulatot vett (1728 boszorkányégetés). A kronológia ismerteti az országgyűlési választások korteshadjáratát és eredményeit. A szájhagyomány szerint Gömbös Gyula szegedi választási beszédében (1935) nemcsak a munkásszervezeteket támadta; aranymondása szerint „a liberalizmus fölött elrepült az idő vasfoga”.

A város iskolái, kulturális és tudományos intézményei révén művelődési központtá vált. A szellemi élet kiválóságainak személyi adatait és a műhelyek alakulását, eredményeit tekintve a bőség zavara állt elő. A kötetben is lehetetlen volt a felsorolás, az ismertetésben pedig csak jelzésekre szorítkozhatunk: 1412-ben szegedi diák külhonban tanul; 1788-ban megjelent Dugonics András regénye (Etelka); 1800-ban magyar nyelvű színi előadás Felsővároson; 1881-ben Somogyi Károly esztergomi kanonok a városnak adományozza 44 ezer kötetes könyvtárát; 1921-ben a Szegedi Egyetem első tanévét nyitja; 1931-ben első szabadtéri előadás; 1937-ben Szent-Györgyi Albert Nobel-díjat kap.

Ritkaságszámba megy, hogy a szintézisek és kronológiák kitérnek a sportéletre. A szegedi műhely ebben is példamutató. A számos értékes egyesületi adat és sporteredmény közül kiemeljük, hogy Maróczy Géza nagymester, városunk szülőtte (1870) és Emmanuel Lasker sakkvilágbajnok az ő vendégeként a századfordulón a Kass-szállóban szimultánt adott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy e kronológia megadja a város legfontosabb életrajzi adatait. A kézikönyv arányosan tájékoztat a történeti korszakokról és a városlet különböző szféráiról. A szövegszerkesztő számítógépek rovására írható helyesírási hibák aligha akadályozzák a város diáktársadalmát és történelemszerető közönségét a kötet adatbázisának hasznosításában. A monográfiakötetekkel harmonizáló szép kivitel a Szegedi Nyomdat dicsérei. (*Somogyi-könyvtár, Szeged, 1992.*)

Beszűdán Sándor

Szerkesztői asztal

A Horvát Köztársaság budapesti nagykövetétől 1994. jan. 11-i keltezéssel levelet kapott szerkesztőségünk. Dr. Aleksandar Solc úr meleg szavakkal köszöni meg decemberi horvát összeállításunkat, s a következőket írja: „Igazán nagy élvezettel olvastuk a kitűnő fordításokba hitelesen átültetett ismert és kevésbé ismert műveket. [...] Számunkra a Tiszatáj utolsó 1993-as számában megjelent horvát irodalmi összeállítás a magyar–horvát kapcsolatok ápolásának szép példája.”

*

Január első napjaiban kísértük utolsó útjára a szeged-alsóvárosi temetőben lapunk egykori, nagyra becsült munkatársát, Kardos Rudolfot. A kiváló nyomdász, mindannyiunk szeretett Rudi bácsija bő évtizeden át gondozta a Tiszatáj kéziratait korrektorként és mindenre figyelő tipográfusként. Derűs lényének emlékét, igényességének példáját megőrizzük.

*

Előző évfolyamunk tartalommutatóját e számunkkal veheti kézbe az olvasó. A februári Tiszatájban így a diák-melléklettel együtt két füzet is megjelent.

M A G Y A R

Napló

3 évf. 32 Ft

1993. OKTÓBER 15. 1994. FEBRUÁR 15.

ÜRGÉK ALKALMAZÁSOK ÜRGÉKNEK

Napló, vers, esszé, próza, kritika,
honi és európai tudósítások,
beszámoltások a kultúráról
és egyéb híbevevőségek

Ára: 40 Ft